

Linguistica ONLINE

Issue Twenty Seven

ISSN 1801-5336

Studie k dějinám bohemistiky

Ondřej Šefčík

Linguistica ONLINE

ISSN 1801-5336

electronic journal of the Department of Linguistics and Baltic Languages, Masaryk University, Czech Republic

home: <http://www.phil.muni.cz/linguistica/>

email: linguistica@phil.muni.cz

editor-in-chief:

James Dickins (University of Leeds, UK, J.Dickins@leeds.ac.uk)

editorial board:

Aleš Bičan (Masaryk University, Czech Republic)

Paul Rastall (UK)

Ondřej Šefčík (Masaryk University, Czech Republic)

Václav Blažek (Masaryk University, Czech Republic)

Vít Boček (Academy of Sciences of the Czech Republic)

Barry Heselwood (University of Leeds, UK)

James Wilson (University of Leeds, UK)

ONDŘEJ ŠEFČÍK: STUDIE K DĚJINÁM BOHEMISTIKY
(ed. by Aleš Bičan)

<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/issues/issue-027-sef-studie.pdf>

published: August 5, 2024

copyright of all material submitted is retained by the author or artist

OBSAH

	Úvod	
1	Historie bádání ve zvukovém plánu jazyka v českých zemích	<i>1</i>
2	Dějiny českého pravopisu od národního obrození do počátku 3. tisíciletí	<i>3</i>
3	Panslavismus a pravopis – české ortografické	<i>17</i>
4	Reformy raného 19. století a slovanská univerzální ortografie	<i>31</i>
5	Klasicismus, český jazyk a Jungmann	<i>45</i>
	Literatura	<i>53</i>
	Summary	<i>59</i>

ÚVODEM

Před čtenářem nyní leží zde znovu vydaná čtveřice studií, publikovaných v různých dobách a na různých místech, které se mi osvědčily nejen ve svém původním záměru, totiž jako vědecké studie k dějinám české jazykovědy, ale i v druhém plánu, ve kterém jsem je původně nezamýšlel, přesto jsem je s úspěchem využil, totiž jako učební pomůcky a doporučené literatura pro studenty mého kursu *Kapitoly z dějin české lingvistiky*.

Primárně pro účely výuky tohoto kursu tedy znovu publikuji ještě jednou přehlednuté a v případě anglickojazyčných článků i do češtiny přeložené své čtyři články s nadějí, že i nadále budou pro mé studenty (a snad i jiné zájemce) praktickou pomůckou ke studiu a zdrojem informací o dějinách české lingvistiky.

Ne náhodou je ve všech čtyřech studiích je velká pozornost věnována době národního obrození, zvláště pak jungmannovské generaci, nejen samotnému Josefu Jungmannovi, ale výrazně Václavu Hankovi. Ten je již po staletí znám jako nálezce a editor (a neprokázaný padělatel či spolupadělatel) tzv. *Rukopisů (královédvorského a zelenohorského, plus menších památek)*, zato jeho vliv na podobu českého pravopisu je opomíjen a podceňován. Byl to Hanka, kdo si doslova odpracoval (a vyhádal) všechny tři pravopisné reformy, které proměnily starší tzv. bratrský pravopis na dodnes užívaný obrozenecký. Ano, vyšel z myšlenek druhých, ale ano, byl to on, kdo nesl, zejména v případě tzv. analogické reformy hlavní tíhu reformy, kdo se pouštěl do často značně osobních sporů a kdo v tom vedl i jinak váhavějšího Jungmanna. Zrovna osoba Václava Hanky by si zasloužila zvláštní monografické zpracování, což zůstává desideratem dějin české lingvistiky. K Jungmannovi samotnému je nutné dodat, že jeho příspěvek o klasičnosti je více, než jen pouhým popisem, je to manifest (ač ne z velké části myšlenkově původní), aplikace jeho principů na spisovný jazyk a vposled ovlivňující uspořádání a společenskou posici spisovného jazyka jak v první polovině devatenáctého století, tak i později. Pokud obrátíme svou pozornost k dějinám hláskového plánu, je vlastně zajímavé, jak relativně málo je fonologie, ač geograficky vznikající v prostředí československého strukturalismu, až do nedávna českými učiteli praktikována, jejich pozornost, či jen velmi omezená (až do 21. století se věci věnovali monograficky jen **dva** fonologové: Henry Kučera a Josef Vachek, ostatní spíše příležitostně, v posledních letech se situace výrazně zlepšila.

K jednotlivým textům můžeme dodat následující poznámky: zachovávají původní strukturu i formu, pouze oba původně anglickojazyčné texty byly přeloženy do češtiny. Zejména

oba starší texty o dějinách pravopisu a dějinách české fonetiky a fonologie by si patrně zasloužily hlubší přepracování, ale jejich základní struktura i obsah jsou vlastně stále platné, proto jsme od toho upustili (s jedinou výjimkou: přepracovali a doplnili jsme text o dějinách fonetiky a fonologie o několik jmen z doby již vlastně současné – tento dodatek je jako takový označen na konci vlastní kapitoly, aby odlišen od původní verze). Jinak naším záměrem bylo, aby otištěné texty k dějinám českého pravopisu a hláskosloví mohly sloužit jako alternativní zdroje citování původních textů těm, kteří starší vydání nemají k dispozici, ve stejném záměru jsou ostatně otištěny i oba překlady: jako pohodlnější texty pro českojazyčné čtenáře, kteří by obtížněji sháněli oba texty v původním vydání.

Za překlad anglickojazyčných článků děkuji své doktorandce Michaele Květoňové a za vydání textu svému kolegovi Aleši Bičanovi.

Původní vydání byla otištěna jako:

- ŠEFČÍK, Ondřej. 2007a. Fonetika a fonologie. In Pleskalová, Jana – Krčmová, Marie – Večerka, Radoslav – Karlík, Petr (eds.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia. 281–295.
- ŠEFČÍK, Ondřej. 2007b. Vývoj pravopisu od národního obrození do současnosti. In Pleskalová, Jana – Krčmová, Marie – Večerka, Radoslav – Karlík, Petr (eds.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia. 516–539.
- ŠEFČÍK, Ondřej. 2023a. Classicism, Czech language and Jungmann. In Machajdík, Barbora – Eliášová Buzássyová, Ludmila (eds.), *Greek – Latin – Slavic. Aspects of Linguistics and Grammatography*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. 101–113.
- ŠEFČÍK, Ondřej. 2023b. Pan-Slavism and Orthography – the Czech Orthographic Reforms of the Early 19th Century and Slavic Universal Orthography. In Roth, Theresa – Dupraz, Emmanuel – Belfiore, Valentina (eds.), *Schriftkonventionen in pragmatischer Perspektive Akten der Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft (Brüssel, 13.-14. September 2018)*. Leuven: Peeters Publishers. 425–454.

HISTORIE BĀDÁNÍ VE ZVUKOVÉM PLÁNU JAZYKA V ČESKÝCH ZEMÍCH

1 Předvědecké poznatky o zvukovém plánu češtiny

Tak jako ve vývoji světové (evropské) lingvistiky obecně, můžeme i v českém prostředí vydělit několik fází vývoje názorů na zvukovou realizaci jazyka.

První fáze je předvědecká. Začíná už ve středověku přejímáním názorů klasických a křesťanských autorit na jazyk a končí přijetím raně osvícenské vědecké metody. Celé toto období je sotva možné označit za dobu soustavné a kritické práce. Valná část názorů raných českých gramatiků je sotva více než mechanické aplikování tradiční post-antické gramatografie, vycházejícího z popisů klasických jazyků. Na post-antickou představu o jazyce jsou aplikována fakta dobové češtiny (o pochopení diachronního vývoje jazyka nelze pochopitelně mluvit). Tento stav se ovšem nijak neliší od situace v ostatních evropských zemích latinského či pravoslavného kulturního okruhu; dokonce můžeme říci, že úroveň českého uvažování o jazyce lze považovat za přinejmenším průměrnou, v některých aspektech i převyšující běžnou evropskou normu.

Toto lokální převýšení normy je spojeno s tím, že čeština jako první západoslovanský jazyk začala být soustavně zachycována latinkou, tedy písmem, které se původně – s různou mírou zdařilosti – pokoušelo graficky interpretovat zvukový plán jiného jazyka, než pro který bylo vytvořeno, totiž latiny (a předchůdci tohoto písma, písmo etruské a západořecké, se rovněž s různou mírou zdaru pokoušely o totéž s danými jazyky). Středověká čeština byla tak jakýmsi nárazníkovým prostorem, ve kterém se pokus o uchopení slovanských jazyků latinkou odehrál.

Tento pokus je tradičně spojován se jménem Jana Husa, spis o české diakritice *Orthographia bohemica* (který dle všeho vznikl v prvních desetiletích patnáctého století) ale není označen jménem autora. Konvencí a tradicí, počínající od objevitele spisu Františka Palackého, budeme i my autorství připisovat Husovi. Originalita Husova spisu je v poznatku, že hlásky a písmena si neodpovídají a že vztah mezi nimi je konvenční.

Je patrně možné, že Hus poznal jako jeden z mála současníků grafický systém slovanských jazyků jiný než založený na latince, totiž hlaholici charvátské verze. Ta se používala v Husově sousedství v proslulém klášteře na Emauzích, ve kterém vznikala i česky psaná hlaholská díla, včetně překladu bible; a možná též prostřednictvím Emauz se mohl seznámit i s cyrilicí. V daném spisku se systémem *nabodeniček* (diakritiky) nahrazuje dosavadní

systém spřežek – s výjimkou *ch*. Právě *ch* prozrazuje přeci jenom jistý konzervativní prvek v jinak radikální reformě; autor spisu jej ponechává proto, aby nezaváděl nové písmeno (rozuměj do latinky). Princip diakritiky, který Hus vyvinul, spočívá v tom, že se nezmnožuje počet písmen tak, aby odpovídal počtu hlásek daného jazyka, ale pomocí diakritiky se upravují písmena stávající, a to na základě skutečné či domnělé fonetické podobnosti hlásek. Právě zachování *ch* ovšem vlastně tomuto systému odpovídá v tom, že pro *ch* není v latině blízká hláska, leda snad *k* (psané *c*) a *h*, takže uplatněním obou těchto blízkostí v digramu Hus dodržuje svůj princip nezmnožování liter. Ponechává i dvojí *i*, *y* a *l*, *l̃* (*l*), které patrně v dobovém středočeském systému již nebyly fonémy na rozdíl od periférie, odkud patrně autor spisu pocházel – to ostatně slouží jako podpůrný argument pro autorství Jihočecha Husa. Husův spis byl zjevně prvním evropským pokusem o fonetický popis živého jazyka¹, který je dodnes obdivován pro značnou míru preciznosti ve vystižení artikulačních vlastností českých hlásek. Spis však obsahuje i pozoruhodné postřehy o kombinatorice hlásek, a značně foneticky přesné definice tvrdých hlásek *y* a *l̃* (*l*), způsobené nepochybně nutností popsat tehdejší Středočechům správnou výslovnost pro ně již cizích zvuků. Husem reformovaný pravopis se stal inspirací i pro ostatní západoslovanské jazyky, dále i jihoslovanské „latinkové jazyky“ slovinštinu a chorvatštinu a nejen pro ně – používají jej i Maďaři, Baltové a jiní. Ostatně principy diakritického pravopisu byly nakonec aplikovány i pro zásady foneticko-fonologického přepisu hlásek vůbec.

Husem iniciovaná česká reformace, která začíná o dobré století před stejnojmenným jevem v západní Evropě, vede i k rozvoji umění kazatelského a k obecnému rozvoji literárního jazyka. Součástí rozšíření vlivu literárních (v širším slova smyslu) děl v české společnosti je i snaha o jistou kodifikaci a normalizaci dobového literárního jazyka, což vede k sestavování slovníkových děl a tvorbě různých gramatik češtiny.

Biskup Jednoty bratrské Jan Blahoslav (1523–1571) napsal prakticko-rétorický spis *Vitia concionatorum, to jest Vady kazatelů* (1570–71) a zejména knihu *Gramatika česká* (1571), která je komentářem k starší gramatice Beneše Optáta, Petra Gzela a Václava Philomatesa z roku 1533. První část *Gramatiky* je přejatý a komentovaný text jeho předchůdců, v další části dodává výklad vlastní. Z něj jsou zajímavé pro náš výklad pasáže o různých syntagmatických parolových jevech (proteze, afareze, epenteze, synkopa atd.), většinou s cílem opravným. Další pozoruhodností spisu je připojený humanistický výklad dialektologický (začíná svéráznou klasifikací slovanských jazyků vůbec), přičemž používá místy i argumentů hláskoslovných, doloženy má i ukázky textů.

Období předvědecké (tj. přibližně do Dobrovského) se obrací i nadále k otázkám správné výslovnosti kazatelů. Tomu se věnovali teoretikové protestantští – např. Jan Amos Komenský (1592–1670) ve spisu *Zpráva o naučení kazatelův* (1621) – i katoličtí – např. Antonín Frozín Plzeňský (1671–1717?) ve spise o mariánských obrazech *Obroviště mariánského Atlanta* (1704) přidává i výklad o českých hláskách (přejatý z díla Athanasia Kirchera). Frozín sám byl apologetem českého jazyka se sklony k brusičství.

¹ Za metodologického předchůdce můžeme ovšem považovat třeba mistra pařížské Sorbonny Jana Dánského, který v díle *Summa grammatica* předložil popis výslovnosti latinských hlásek, nebo anonymního autora komentáře k latinské gramatice Prisciánově, či rovněž v Paříži působícího latiníka Roberta Kilwardbyho.

2 Raněvědecká fáze (Lautlehre)

Druhou fází ve vývoji je rané vědecké stádium, spojené se jménem osvícenského jazykovědce Josefa Dobrovského (1753–1829). Dobová bádání v oblasti zvukového plánu se od předchozí fáze odlišovala důrazem na mezijazykovou či vnitrojazykovou komparaci. Tak činil i Dobrovský, který je jedním ze zakladatelů komparativní slavistiky. Sama komparace ovšem byla omezena tím, co bylo komparováno – Dobrovský, jeho vrstevníci i následovníci neviděli rozdíl mezi zvukem a písmenem, a jejich komparatistika je spíše komparatistikou písmen než zvuků. K pochopení rozdílu mezi zvuky existujícími a zvuky jazykově relevantními přirozeně nemohlo za daného stupně vývoje dojít. Dobová *Lautlehre* nebyla ovlivněna pouze antickými autoritami, ale i novým zdrojem – poznáním fonetické a gramatické tradice starých Indů sanskrtských spisů, která vysoce převyšovala antickou tradici svou kvalitou, hloubkou a přesností pozorování. Do vzniku moderní fonetiky na konci devatenáctého století je zejména *Lautlehre* vždy jenom aplikací staroindických poznatků – v lepší či horší podobě – na materiál jiného jazyka, v našem případě češtiny

Dobrovského mluvnice češtiny *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* v obou verzích (1809 a 1819) vychází v popisu výslovnosti z českých písmen (*Buchstabe*), v samotném výkladu se dopouští omylů fonetických i fonologických (spojení vokál + *j* pokládá například za diftong, špatně chápe vztahy mezi palátalami a dentálami, případně mezi labiálami a labiálami + *j*, determinován svými znalostmi diachronně-komparativními nezná český alofon *g*). Tyto nedostatky a omyly jsou ovšem způsobeny stavem tehdejší vědy a také tím, že zájem Dobrovského o jakoukoliv formu synchronní fonetiky byl velmi malý – pokud se něčím z výrazového plánu intenzivně a znamenitě zabýval, byla to diachronní *Lautlehre*.

Významný lingvista August Schleicher (tehdy působící v Praze) byl vedoucím habilitace Slováků Martina Hattaly, jehož předložený spis *Zvukosloví jazyka staro- i novočeského a slovenského* byl přijat roku 1854. Dílo to bylo dosti nepůvodní, diachronní hláskosloví nedosahuje ani zdaleka úrovně Schleicherovy, zajímavý je pro nás Hattala pouze jako učitel Gebauerův.

První výjimkou v dosavadním přístupu k *Lautlehre* byl právě Jan Gebauer (1838–1907), který se hláskosloví začal věnovat soustavněji a rozhodně přitom nezanedbával ani své hlavní a velké pole diachronní lingvistiky; je plným právem považován za nejlepšího a nejpřednějšího představitele mladogramatické metody v české lingvistice.

Gebauer, badatel orientovaný mladogramaticky (ve smyslu širším, přímo členem úzkého lipského kroužku nebyl), si všiml i typicky mladogramatické problematiky hláskových reponzí a zákonů, sledoval vývoj českých hlásek z diachronního hlediska. To se projevovalo právě pokusy o stanovení hláskových zákonů a obecných principů, podle kterých dochází k změnám v plánu výrazovém.

Jeho prvním větším spísem o fonetice byl článek *O rozřídění hlásek českých podlé jich učlankování*, který vyšel roku 1875 v *Listech filologických* (LF II: 153–167).

Gebauerova syntetizující práce *Hláskosloví jazyka českého* (1877) vychází z díla předchozího, rozšiřuje je a doplňuje. Gebauer se věnuje popisnému hláskosloví moderní i staré češtiny (včetně otázek pravopisu) a klasifikuje hlásky foneticky dle možností dobové nepřístrojové *Lautlehre*. Druhá část výkladu je zaměřena na diachronní proměny hláskosloví. Gebauer je pozoruhodný pochopením faktu, že hlásková proměna se často netýká jenom

jednoho jediného komponentu, ale může to být komplexní jev postihující více jednotek – konsonantické trsy, slabiky atd.

Jan Gebauer byl vedle toho autorem stati *Pokusy, jimiž se některé proměny hláskoslovné mechanikou mluvidel vykládají* (1872), v níž jako první český lingvista publikoval výsledky svých experimentálně-fonetických výzkumů.

Mladogramatický přístup měl i Emanuel Kovář (1861–1898), který publikoval různé články o problémech zvukové stavby zejména v Listech filologických, například *O fonetice* (LF XV: 196–214) a *O novějších dějinách fonetiky* (LF XV: 14–34).

Pozoruhodnou a svéráznou osobností v našem výkladu je básník, estetik a filosof Josef Durdík (1837–1902), který se ve svém spisu *Kallilogie čili o výslovnosti* (1873) vzácně zabývá problémy synchronní mluvené češtiny, zejména pak problémy správné výslovnosti, s cílením zejména na herce a jejich výslovnost. Příručka to však není výslovně a pouze praktická, je pojatá dosti ze široka, a je poznamenána ovšem silně také faktem, že Durdík neměl filologické vzdělání a nebyl ani profesionálním jazykovědcem.

Úvod jeho díla obsahuje fonetické výklady – Durdík si všímá slabiky (zcela správně) jako jednotky komplexní, klasifikuje konsonanty na ostré (= neznělé) a tupé (= znělé), zná asimilaci znělosti, všímá si splývání konsonantů v trsu a považuje je za zcela přirozený jev, který je ve výslovnosti nutné respektovat a dodržovat; doporučuje nevyslovovat počáteční *j* v slovech jako *jsem*, *jdu*, ale vyslovovat v *nejsem*, *nejdu*; doporučuje slabičné *m* v *sedm*, *osm* vyslovovat s opěrným *u*. Rozsáhlý prostor věnuje otázkám správného přízvukování a včetně intonace. Durdíkův spis neměl většího vlivu, ve sféře vědy pak vůbec žádný, zde jej uvádíme jenom jako vzácný příklad estetického a estetizujícího přístupu k jazyku a jazykovědě.

3 Počátky fyziologického bádání o zvucích jazyka

V českých zemích však vykonával už v raném období moderní vědy Jan Evangelista Purkyně (1787–1869) svá fyziologická bádání i v oboru stavby řečových orgánů, zejména hlasivek, a tvoření hlásek na nich. Purkyně klasifikuje hlásky dle síly vzduchového proudu, dle místa artikulace, dle znělosti atd. Všímá si i pravidel eufonie a principů mluvní ekonomie. Zásadní prací bylo dílo *Badania w przedmiocie fizjologii mówy ludzkiej (Výzkumy v oblasti fyziologie lidské mluvy)*, vyšlo v časopise *Kwartalnik naukowy* v roce 1836). Z něj pak hodně čerpal Ernst von Brücke (1819–1892) ve vlivném spisu *Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute für Linguisten und Taubstummenlehrer* (1856).

Fyziolog Jan Nepomuk Čermák (1828–1878) byl žákem Purkyňovým, pokoušel se vytvořit soustavný popis práce hlasivek (zejména při tvoření laryngály *h*), měkkého patra, věnoval se i artikulační klasifikaci českých hlásek.

Práce Purkyňovy i jeho žáků se ale nesetkaly s odezvou tehdejších lingvistů, zaujatých stále zejména problémy diachronní a srovnávací lingvistiky.

Gymnaziální profesor v Hradci Králové, Jičíně a Brně Jan Nepomuk Kapras (1847–1931) se zabýval zejména otázkami fyziologickými. Reprezentativní je jeho spis, ovlivněný silně Hermannem F. L. von Helmholtzem, *Psychofyzické základy mluvy lidské* (1883). Jinak ovšem Kapras směřoval hlavně k filosofii a psychologii, v mládí byl ovlivněn herbartismem (zprostředkovaným Durdíkem), od kterého později odstupuje a stává se pozitivistou – odtud

také jeho zájem o Helmholtze, Wilhelma Wundta a další přední myslitele tohoto směru, kteří ovlivnili lingvistiku. K psychologii přistupoval nástroji fyziologickými a jeho fonetický spis byl vlastně jenom jakýmsi okrajovým produktem Kaprasových širších zájmů.

Pokračováním fyziologického bádání o zvucích řeči jsou logopedické a medicínské výzkumy, z nichž ty nejvýznamnější, které mají nějaký částečný vztah k lingvistické bohemistice, zmíníme v dalším textu.

4 Fonetika

Na konci devatenáctého století přichází doba přístrojové fonetiky, české země tak následují stejný trend, ke kterému dochází v Německu, Francii a dalších evropských zemích. Kromě fonetiky přístrojové se rozvíjí i z mladogramatismu zděděná fonetika nepřístrojová, která se udržuje dlouho v díle autorů jako byli Frinta a Trávníček.

První pokusy s přístrojovou fonetikou v našich zemích jsou dle všech informací spjaty s klasickým filologem Josefem Králem (1853–1917) a fyziologem (a také předním politikem) Františkem Marešem (1857–1942), kteří se pustili do experimentu, který měl pomoci kymo grafu zjistit, zda je časoměrný verš v češtině podložen kvantitou. Publikovali své výsledky v článku *Trvání hlásek a slabik dle objektivní míry* (LF XX: 257–290). Jejich spolupráce byla pouze příležitostná a oba se věnovali svým hlavním oborům i nadále. Králův hlavní zájem patřil otázkám prozodie a užití časoměrného verše v češtině pro překlad stejného verše antických památek; výše zmíněný článek byl pokus fyzikalizovat versologická bádání, což jej činí v jistém smyslu kuriozitou. Král jinak k otázkám suprasegmentálních jevů publikoval obsáhlý spis *Česká prozodie* (1909).

Z dalších průkopníků moderní fonetiky je nutné zmínit zejména Ladislava Dolanského (1857–1910), který napsal práce jako byly *O výslovnosti českého i a y* (ČČM 78: 285–322) a *O výslovnosti hlásky r* (*Věstník českých profesorů* 8: 243–251). O fonetiku, tehdy moderní vědeckou disciplínu, však měli zájem i další filologové, např. O. Kunstovný, J. Janko, M. Křepinský a další.

Záhy se v české fonetice vydělily dva směry – jeden experimentálně-fonetický, druhý poslechově-fonetický. První zastupují postavy J. Chlumského, E. Šrámka a jejich žáků, druhý potom A. Frinta, Fr. Trávníček a další. Přitom je zajímavé, že oba směry hledaly inspiraci zejména ve Francii, nikoliv v bližším Německu, ve kterém fonetika rovněž zažívala svůj rozkvět.

Mezi oběma přístupy vznikl zásadní metodologický spor, který utichl vlastně až faktickým zánikem poslechové fonetiky, která však ani tak nezanikla, jako spíše byla pohlcena novou disciplínou, vzniklou ve dvacátých a třicátých letech – fonologií.

Metodologická vyostřenost jenom nahrávala rozpoutanému sporu, který hořel plamenem přinejmenším po celou dobu první československé republiky.

Vůbec prvním představitelem přístrojové a experimentální fonetiky v našich zemích byl Josef Chlumský (1871–1939). Studium na univerzitě věnoval moderní filologii, zejména germánské a románské. Ve francouzštině i němčině měl možnost se vzdělávat i při svých zahraničních studiích. Ve Francii pobývá od roku 1910 jako spolupracovník Jeana Pierra Rousselota (1846–1924), který patřil k čelným představitelům a zakladatelům nejen

francouzské, ale i světové fonetiky v moderním smyslu slova. Byl jedním z tvůrců přístrojové a experimentální fonetiky, založil první laboratoř experimentální fonetiky, zřídil první fonografický archiv. Vliv Rousselotův (a francouzské fonetiky vůbec) na českou fonetiku byl nesmírný a vzájemný vztah byl velmi intenzivní.

Po vypuknutí světové války se Chlumský vrací domů, stává se habilitovaným fonetikem na Karlově univerzitě a zakládá tamtéž první českou fonetickou laboratoř; zřizuje (jako jeho učitel Rousselot) i fonografický archiv, do kterého ale přebírá i starší nahrávky, pořizované od roku 1910 z iniciativy Josefa Zubatého. Od roku 1918 se Chlumský angažuje pro zřízení ústavu fonetiky, následně je jmenován profesorem právě na tomto ústavu.

Chlumský se věnoval fonetice románských jazyků, zvláště francouzštiny, dále angličtiny, němčiny, slovanských jazyků a češtiny. Vedle toho se soustřeďoval na teorii experimentální fonetiky a hodnoty využití přístrojů. Z jeho bohemistických prací jsou patrně nejzásadnější některé články z pařížského období, publikované zejména v *Revue de Phonétique*, například studie *Une variété peu connue de l'r linguale: le r tchèque* (*Revue de Phonétique* I: 33–67), *Pokus o měření zvuků a slabik v řeči souvislé* (*Rozpravy* III: 36), *L'analyse du courant d'air phonateur en tchèque* (1912). V pražském období napsal zejména zásadní spis *Česká kvantita, melodie a přízvuk* (1928). Obecně je možné říci o Chlumského metodách a výsledcích, že nebyl ničím více ani méně než pečlivým uživatelem Rousselotových metod, do jejichž podstaty vnikl tak hluboce, že necítil potřebu metodologicky se rozmáchnout jiným způsobem. V posledních letech svého života vykonal spoustu užitečné mravenčí práce právě ve fonetickém archivu, ve kterém doplňoval materiál a zajišťoval i náležitě přepisy zejména dialektových materiálů.

V Rousselotových pařížských laboratořích působil stejně jako J. Chlumský také brněnský rodák Emanuel Šrámek (1881–1954), který ale spolupracoval i s indoeuropeistou a obecným lingvistou A. Meillem. Po návratu z Francie se Šrámek habilitoval na brněnské univerzitě jako fonetik. Pokusil se zde vybudovat fonetickou laboratoř, ale ta po několika desetiletích bohužel zanikla.

Vědecky se Šrámek věnoval francouzštině, napsal fonetiku paňdžábštiny. Češtině věnoval spis *Pokus o stanovení jakosti českých samohlásek* (1927). Po něm na místo vedoucího brněnské fonetické laboratoře nastoupil Chlumského žák Karel Ohnesorg (1906–1976), který se, jako celá laboratoř, věnoval románským jazykům, navíc potom pedofonetice, v níž se stal uznávanou kapacitou.

Ještě kratší dobu než v Brně existovala malá fonetická laboratoř na univerzitě v Olomouci, která vzniká vlivem Hálovým, postupně ji vedou na dálku brněnští V. Mazlová, autorka dialektologicko-fonetické studie *Výslovnost na Zábřežsku* (1949), a K. Ohnesorg.

Zastáncem zcela jiné fonetické školy než Chlumský byl Antonín Frinta (1884–1975), který byl slavistou širokého založení – známý je jeho zájem o lužickou srbštinu i Lužické Srby jako takové, v jejichž politickém zájmu se angažoval i na mezinárodních polích.

Jako fonetik byl v metodologické opozici vůči Chlumskému; soustřeďoval se zejména na akustickou stránku mluvy, preferoval tedy poslechovou (nikoliv přístrojovou) metodu podle zásad P. Passyho a H. Sweeta. Pozoruhodné je též jeho metodologické spojení s tezemi kažaňské školy, zvláště s učením Mikołaje Kruszewského, a vůbec ruské fonetiky, tam hlavně V. A. Bogorodického.

Další rozdíl oproti Chlumskému byl politický – Chlumský se vrací z „nepřátelské“ Francie před vypuknutím války jako loajální občan Rakouska, Frinta jako „politicky nespolehlivý“ není rakouskými úřady v roce 1916 habilitován a docentem je jmenován až v roce 1918, kdy loajální občan Chlumský je jmenován již profesorem. Frinta se po neúspěchu se jmenováním v Bratislavě v roce 1924 stává profesorem až po další světové válce, kdy se fonetice už nevěnuje.

Frintova disertační práce *Novočeská výslovnost* (1909) je také pokusem o definici fonetiky jako vědecké disciplíny, definuje zásady fonetické transkripce. V úvodu práce o jejím účelu Frinta říká, že: „má to býti *první praktická, popisná fonetika moderní češtiny*. Úkolem bylo zjistiti, které jsou elementy a jaký ráz české výslovnosti, jakož i podati popis artikulace všech konstatovaných hlásek a hlavní zákony jejich kombinace“ (18).

Frintův plán je tedy ambiciózní a novátorský a v mezích daných dobovými znalostmi (Frinta se skutečně znamenitě orientoval v nejmodernějších autorech) tento úkol splnil.

Za vůbec nevlivnější ze specializovaných prací musíme považovat diachronně orientovaný Frintův spis *Fonetická povaha a historický vývoj souhlásky v ve slovanštině* (1916), ve kterém se Frinta pokouší stanovit fonetickou hodnotu v v praslovanštině – dochází k závěru o bilabiálnosti této hlásky. Frinta použil inovativní metodu tzv. jazykového zeměpisu (Frintův vlastní termín), kdy aplikoval zkoumání daného jazykového jevu v kartografické projekci.

Výše zmíněná metodologická různost mezi koncepcí přístrojové (instrumentální, experimentální) fonetiky, jak ji zastávali žáci Rousselotovi (Chlumský, Šrámek) a jejich žáci (Hála, Romportl aj.), a koncepcí sluchové (percepční, auditivní) fonetiky, jak ji zastával Frinta, Trávníček aj., byla ovšem stejně zásadním sporem jako všude ve světě. V podstatě ovšem šlo o spor, zda-li přístroje mohou podat novou a zásadní informaci o lidské mluvě, když se zastánci akustické školy domnívali, že relevantní zvuky jsou ty, které lidské ucho vnímá a mozek registruje. Bohužel navíc dobové nástroje nevynikaly vždy přesností a exaktností, ačkoliv jejich výrobci a provozovatelé o nich nepochybovali. Spor však skončil postupným zánikem akustické fonetiky ve prospěch fonetiky přístrojové, ovšem později vzniklou fonologií, založenou na zkoumání zvuků rozlišujících význam a jejich fungování v myšlení, můžeme považovat za hlavní dědičku názorů akustické fonetiky.

Zajímavé dílo zůstalo po Stanislavu Petříkovi (1909–1937), který se specializoval na suprasegmentální fonetiku (intonologii) nářečí, čímž inspiroval další badatele jak v dialektologii, tak ve fonetice standardního jazyka. Z jeho prací je nutné zmínit zejména monografii *O hudební stránce středočeské věty* (1938) a studii *Satzintonation der mährisch-schlesischen Mundarten* (Slavia 17: 481–548).

Bohuslav Hála (1894–1970), dlouholetý asistent J. Chlumského ve fonetickém pracovišti FF UK, vystřídal svého učitele ve funkci vedoucího ústavu. Vedle práce na fonetické katedře je Bohuslav Hála i zakladatelem fonetického pracoviště při Ústavu pro jazyk český tehdejší akademie věd (vedl jej od roku 1952 do roku 1967).

Z Hálových fonetických spisů je nutné zmínit hned první monografii, totiž *K popisu pražské výslovnosti* (1923), velmi dobře přijatou odbornou veřejností.

Od počátku své vědecké kariéry se věnoval Hála i fyziologii tvoření mluvy, s B. Holanem vydal práci *Artikulace českých zvuků v rentgenových obrazech* (1926), vysoce ceněnou zejména pro 45 rentgenogramů v přiložených tabulkách.

Po druhé světové válce publikoval Hála spis *Úvod do fonetiky* (1948), který měl nahradit jako základní příručka starší spisy Frintovy a Trávníčkovy. Za války i v poválečném období vyšla čtyřikrát – většinou různě upravovaná a přepracovaná – kniha *Hlas, řeč, sluch* (poprvé 1941), kterou Hála napsal s logopedem a defektologem Milošem Sovákem (1905–1989) a která je určena jak fonetikům, tak i lékařům, zabývajícím se lidskou řečí. Pozoruhodná je monografie *Slabika, její podstata a vývoj* (1956). Nejmodernějším obecným úvodem do fonetiky vydaným za Hálova života bylo *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonologickém základě* (1962). Posmrtně vychází *Fonetika v teorii a praxi* (1975), kterou editovali Milan Romportl a Přemysl Janota.

Milan Romportl (1921–1982) byl dalším vedoucím fonetického ústavu filosofické fakulty UK po odchodu B. Hály do důchodu, vedl dokonce po jistou dobu (1967–1974) i Fonetický kabinet ÚJČ ČSAV. Byl též zvolen i prezidentem *Mezinárodní společnosti fonetických věd (ISPhS)*.

Z Romportlových bohemistických prací jsou zásadní například díla *K tónovému průběhu v mluvené češtině* (1951), *Prízvuk, kvantita a melodie v nářečí na Jablunkovsku* (1954), *Zvuková stránka souvislé řeči v nářečích na Těšínsku* (1958).

Základní úvodní text pro studenty i širší odbornou veřejnost *Základy fonetiky* vydal poprvé v roce 1973, následovala další vydání v letech 1975, 1977, 1978, 1981.

Ortoepii češtiny se Romportl začal věnovat nejdříve svým podílem na práci *Výslovnost spisovné češtiny I* (1955, přepracované vydání 1967), jehož hlavním autorem byl B. Hála, později se sám stal vedoucím autorem ortoepického díla *Výslovnost spisovné češtiny* (1978) vytvořeného kolektivem ÚJČ ČSAV.

Zásadní Romportlovou prací je soubor *Studies in Phonetics* (1973), který je konvolutem jedenácti článků vyšlých v letech 1955–1971 v různých sbornících a časopisech. Statě nejsou čistě fonetické, vyskytují se i práce fonologické.

Přemysl Janota (1926–2008) vystudoval v Praze fonetiku, byl asistentem v Logopedickém ústavu pod vedením Miloše Sováka, od roku 1957 pak pod vedením Hálovým působil na Fonetickém ústavu, jehož se stal nakonec vedoucím. Stal se následně i viceprezidentem *Mezinárodní společnosti fonetických věd (ISPhS)*.

Už z výše vyřčeného snad plyne, že hlavní zájem Janotův byl na pomezí fonetiky a logopedie. Janota zkonstruoval dokonce i několik originálních přístrojů, které využíval při své odborné práci. Zásadními pracemi byly *Audiometrické vyšetřování řeči* (1954), *K výzkumu individuálního hlasového tónu v češtině* (1963) a *Personal Characteristics of Speech* (1967).

Po Janotovi se stal vedoucím fonetického pracoviště na FF UK Miroslav Ptáček (1934–2021) a byl jím v letech 1982–1999. Spolu s týmem mezioborových spolupracovníků (Věra Ptáčková, Olga Schulzová, J. Timofejev) úspěšně pracoval na rozpoznávací a syntetizéru mluvené češtiny, slovenštiny a ruštiny.

Z díla Jany Ondráčkové (1924–2005) je třeba zmínit zejména monografické fyziologické dílo *Rentgenologický výzkum artikulace českých vokálů* (1964).

Blanka Borovičková (1926) se rovněž podílela na strojovém rozkladu a syntéze mluvy, spolupracovala při tom s Vlastislavem Maláčem, pracovníkem Výzkumného ústavu elektroakustického. Z jejích bohemistických prací je nutné zmínit monografii *The spectral analysis of Czech sound combinations* (1967).

Zdena Palková (1938), vedoucí Fonetického ústavu FF UK v letech 1999–2021, je autorkou vysokoškolské učebnice *Fonetika a fonologie češtiny* (1994), ve které dostalo hodně prostoru i její téma nejvlastnější, totiž popis suprasegmentálních komponentů, kterým věnovala například stat' *Rytmičká výstavba prozaického textu* (1974) či později *Přízvukový takt ve struktuře popisu češtiny* (Čeština – Univerzália a specifika 5: 399–408). Palková je i autorkou foneticko-fonologických hesel v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (2002). Zajímavý je i její výzkum jevištní mluvy, včetně rad k praxi, které věnovala značný počet článků.

Na brněnské universitě, avšak mimo výše zmíněné fonetické oddělení, se fonetikou a fonologií zabývala Marie Krčmová (1940–2023). Její hlavní zájmy byly ovšem vždy sociolingvistické a stylistické, k fonetice a fonologii proto vždy přistupovala zejména z hlediska funkce výrazových prostředků. Jejím dalším výrazným polem zájmu byla dialektologie, zvláště málo pěstovaná disciplína zkoumání městské mluvy, kterou tradiční dialektologie zanedbává. I v tomto výzkumu Krčmová zpracovávala poznatky také v rovině zvukového plánu jazyka; zásadní je zejména její monografie *Běžně mluvený jazyk v Brně* (1981). Krčmová je mimo jiné autorkou kapitoly *Fonetika a fonologie* v *Příruční mluvnici češtiny* (1995: 21–63), které vycházejí z jejích mnohokrát vydaných skript *Fonetika a fonologie češtiny* a přednášek pro studenty bohemistiky (a dalších oborů) na brněnské filosofické fakultě.

5 Fonologie

České země se shodou historických okolností staly po první světové válce jedním z hlavních center světové lingvistiky. To se samozřejmě projevilo i ve vývoji metod deskripce zvukového plánu jazyka.

Centrem nových přístupů byl okruh kolem Viléma Mathesia (1882–1945), který se nakonec stal základem Pražského lingvistického kroužku (založen 1926) a sám Mathesius byl předsedou Pražského lingvistického kroužku (PLK) až do své smrti v roce 1945. Jak známo, v kroužku můžeme vidět dvě skupiny vědců – jedna je původem domácí, druhá potom emigračně-ruská; v praxi však sotva lze tyto dvě skupiny rozdělit na základě nějakého metodologického kritéria.

Mathesius sám nebyl svým hlavním zaměřením fonolog, ani bohemista, přesto však napsal několik pozoruhodných prací k tématu. Všechny jeho zásadní bohemisticko-fonologické názory můžeme najít v posmrtně vydaném souboru *Čeština a obecný jazykozpyt* (1947). Jedná se o články *Úvod do fonologického rozboru české zásoby slovní* (59–86), *O výrazové platnosti některých českých skupin hláskových* (87–90) a *Několik slov o hiátu v dnešní češtině* (91–95). Okrajověji se otázkám fonologickým vyjadřuje i v člancích *K výslovnosti cizích slov v češtině*, *Výslovnost jako jev sociální a funkční* a dalších. Mathesiův fonologický názor je vyjádřen v obecně-fonologickém příspěvku *Úkoly srovnávací fonologie* (39–58). Zde říká:

...základem všeho zkoumání fonologického je důkaz o existenci a povaze fonologického systému. Prokázati že fonetické prvky, kterých daný jazyk užívá v dané době funkčně, tvoří systém, jehož členy jsou vespolek vázány vzájemnými vztahy... (42–43)

K samotné fonologické metodě říká:

Při rozboru fonologického systému se naskýtají dva základní problémy dílčí. Musí se předem zjistit, které fonologické prvky existují v prozkoumávaném fonologickém systému, v jakém jsou vzájemném vztahu a které jejich kombinace jsou v mezích systému možné, a potom se musí vyšetřit, do jaké míry a jakým způsobem jazyk, o který jde, fonologických prvků svého systému a jejich možných kombinací využívá.

Při zjišťování fonologických prvků běží o fonémata, to jest o hlásky, které mají v zkoumaném systému funkční platnost, a o fonologické příznaky, tj. o vlastnosti jednotlivých hlásek nebo hláskových skupin, kterých se užívá k rozlišování dvou slov, dvou slovních skupin nebo dvou fonémat a které tudíž mají svůj samostatný funkční úkol. Všechny zjištěné fonologické prvky platí jen uvnitř systému, pro který byly zjištěny. (44)

Kroužek byl prostorem, ve kterém se střetávaly střeoevropské lingvistické tradice s novým strukturalistickým pojetím lingvistiky, zprostředkovaným skrze Rusko. Co se klasického období práce kroužku týče, přednášek, které mohou být identifikovány jako fonetické či fonologické se konalo dle Vachka (1999: 114) celkem 61, ovšem záznamy ze všech schůzí se nedochovaly, takže celkový počet mohl být (a patrně i byl) vyšší.

Fonologie jako vědecká disciplína vůbec byla vlastně založena právě na půdě PLK; za jejího otce můžeme právem považovat Nikolaje S. Trubeckého (1898–1938). Nemůžeme se ovšem v žádném případě domnívat, že by Trubeckoj byl nějakým osamoceným vlkem a prvním výhonkem fonologie vůbec. I jiní členové PLK, například Roman Osipovič Jakobson i Vilém Mathesius, se na rané fázi zakládání fonologie podíleli a Trubeckoj sám přišel už z Ruska značně připraven. Ruská lingvistika totiž absorbovala již dříve práce příslušníků tzv. kazaňské školy, které vytvořili její dva hlavní představitelé – Jan Ignacy Baudoin de Courtenay (1845–1925) a Mikołaj Kruszewski (1851–1887). Na Trubeckého měl vliv i Serge Karcevskij (1887–1955), který ještě před válkou studoval v Ženevě a obeznámil se tam s názory F. de Saussurea (1857–1913). Ačkoliv v Trubeckého učení lze – zejména v rané fázi – najít společné názory se školami ruskými, posléze se od kazaňské školy vzdaluje (například odmítnutím kazaňského psychologismu).

Trubeckého názory na fonologii jsou nejobsáhleji vyjádřeny v jeho poslední práci *Grundzüge der Phonologie* (1939), která vyšla posmrtně.

Trubeckoj klade ostrou hranici mezi fonetiku, kterou v charakterizuje jako nauku o zvucích mluvy, a fonologii, kterou definuje jako nauku o zvucích jazyka.

Ústředním pojmem fonologie je *foném*, který je zvukem odlišujícím význam. Samotný tento termín lze vystopovat už k de Courtenayovi, rozlišení mezi fonémem a hláskou pak ke Kruszewskému; další linie tohoto uvažování pak směřují k moskevské škole, ovšem až Trubeckoj a „Pražané“ byli prvními tvůrci ucelené strukturalistické teorie fonému (vedle paralelního vývoje amerického deskriptivního strukturalismu). Trubeckého fonologie se liší od fonologie, kterou poznal v Rusku, v mnoha zásadních směrech, na druhou stranu ale nacházíme společné teze, zejména s kazaňskou školou – základním rozdílem mezi nimi ale je, že Trubeckoj se dokázal v průběhu dvacátých a třicátých let vymanit z psychologismu, který byl kazaňské škole vlastní.

Fonologie je Trubeckým pojímána jako věda popisující jazykový *system* (*paradigma*), zatímco otázka *zřetězení* (*syntagmatu*) prakticky zůstávaly na okraji jeho zájmu (*Phonemverbindungen*).

K bohemistice jako takové se Trubeckoj nevyjadřoval, s českým materiálem však pracuje průběžně ve svých obecně-fonologických dílech.

Vedle Trubeckého je nejvýznamnějším fonologem pražské školy Roman Jakobson (1896–1982), který se již za studií na moskevské universitě seznámil s tezemi kazaňské školy, ale i školy moskevské a mladogramatické. Od počátku byl významným členem PLK i organizačně. Šíře Jakobsonových zájmů byla skutečně nesmírná – od fonologie přes morfologii k otázkám spisovného jazyka a literatury, s četnými odbočkami. Bohemistické fonologii se, stejně jako Trubeckoj, věnuje průběžně ve svých pracích. Ve světové fonologii nejvíce proslul vytvořením tzv. harvardské binaristické teorie, která představovala značný inspirační zdroj pro vytvoření mladší binaristické fonologie generativní. Na český materiál binarismus uplatnil již Jakobsonův žák Henry Kučera (viz níže).

Bohumil Trnka (1895–1984) se věnoval fonologii obecné i bohemistické – jedno pro něj sloužilo jako východisko pro druhé a naopak, jak tomu u fonologů bývá. Z jeho menších studií k české fonologii je nutné zmínit *Slovné a mezislovné signály v angličtině, francouzštině a češtině* (LF 67: 129–408), *O fonologických cizostech v češtině* (SaS 8: 20–27), *The Distribution of Vowel Length and its Frequency in Czech* (PSML 1: 11–16)

František Trávníček (1888–1961) byl lingvistou ovlivněným v některých ohledech metodou PLK, v jiných byl spíše dědicem tradiční jazykovědy. Z bohatého díla je nutné zmínit komplexní dílo *Úvod do české fonetiky* (1932), určené především studentům češtiny jako základní úvodní vhléd (nahradilo tak jako základní fonetické dílo Frintovu *Novočeskou výslovnost*). Je to dle vlastních Trávníčkových slov jakýsi synchronní doplněk k jeho hláskoslovným výkladům, sebraných v *Historické mluvnici československé* (1935). Již dříve však publikoval zásadní a zajímavý článek *Příspěvky k nauce o českém přízvuku* (1924). Souborně se Trávníček k problémům české fonetiky a fonologie vrátil ve své *Mluvnici spisovné češtiny* (1948–1949). Tato mluvnice již reflektuje rozdíl mezi fonetikou a fonologií. V práci dialektologické se vyjadřuje i k hláskosloví moravských dialektů v díle *Moravská nářečí* (1926).

Ve Spojených státech působící lingvista českého původu Henry (rozený Jindřich) Kučera (1925–2010) je ve světě známý zejména jako průkopník korpusové lingvistiky. Je však také autorem knihy *The Phonology of Czech* (1961), která je značně ovlivněna harvardskou školou Jakobsonovou a Hallovou. Kniha je metodologicky čistou aplikací harvardského binarismu, která je ve své důslednosti v českém prostředí ojedinělá. Jako vůbec první samostatný popis českého fonologického systému moderními způsoby se Kučerova kniha stala východiskem Vachkova díla *Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny* (viz níže). Tato studie ovšem nebyla prvním Kučerovým přínosem k fonologickému popisu češtiny, už dříve publikoval časopisecké články *Phonemic Variations of Spoken Czech* (Word 11: 203–206) a *Mechanical phonemic transcription and phoneme count of Czech* (International Journal of Slavic Linguistics and Poetics 6: 36–50)

Vedle této publikace je Kučera i spoluautorem (s G. K. Monroem) knihy *A comparative quantitative phonology of Russian, Czech and German* (1968).

Josef Vachek (1910–1997) byl členem PLK a jednou z nejvýraznějších postav jeho mladší generace. Svým odborným zaměřením byl anglista, bohemista a obecný lingvista. Jeho bibliografie obsahuje množství fonologických příspěvků, z nichž je velká část bohemistická.

Fonologii češtiny věnoval prvně článek *Fonologický poměr hlásek i a j v češtině a slovenštině* (*Glosy k srovnávací fonologické charakteristice spisovné češtiny a spisovné slovenštiny*) (*Slavia* 11: 265–73). Už tento příspěvek prozradil Vachkovo strukturalistické založení, silně metodologicky souznící s díly Trubeckého a Jakobsona, což je poznat i na dalších Vachkových člancích. Zajímavým Vachkovým předválečným článkem je *České předložky a struktura češtiny* (*NŘ* 19: 320–31). Před koncem první éry PLK napsal ještě bohemisticko-fonologický článek *Poznámky k fonologii českého lexika* (*LF* 67: 369–402). V poválečném období konfrontoval anglický a český materiál ve studii *K znělostnímu protikladu souhlásek v češtině a v angličtině* (*Studie ze slovanské jazykovědy*: 15–27). Typologicky-konfrontační je i článek *The place of the sound /ř/ in the structures of Slavonic languages* (*SPFFBU, A* 11: 81–92).

V roce 1968 vyšly jednak dvě menší studie, totiž *K problematice vývoje fonologického systému českých samohlásek* (Československé přednášky pro VI. Mezinárodní sjezd slavistů v Praze: 5–10) a *O dynamickém pojetí fonologie, zvláště české* (*SaS* 29: 246–55), jednak velká monografie o české fonologii *Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny* (1968).

Tato práce je vlastně jedinou původní česky psanou prací o celém fonologickém systému češtiny. Míněna byla také jako reakce na knihu H. Kučery. Vachek v ní jednak rekapituluje své dosavadní poznatky, zároveň se pokouší inkorporovat do svého tradičně pražského pojetí fonologie nový přístup harvardského binarismu, ve kterém je napsaná právě Kučerova kniha. Přijetí binarismu je ale u Vachka zcela povrchní – uvnitř zůstává plně představitelem PLK, což lze dokumentovat jak na tom faktu, že uznává samostatnou existenci graduálních opozic, které i mnozí pražsky orientovaní fonologové odmítají, tak i na typicky pražském chápání dynamiky jazykového systému či pojmů centrum–periferie.

V dalších letech se k české fonologii vracel průběžně: v roce 1977 napsal typologicko-konfrontační článek *Poznámky k fonologické stylistice jazykových variet* (*SaS* 38: 81–89), v roce 1978 *K fonologické signalizaci českých emotivních výrazů* (*SaS* 39: 222–226), v roce 1979 *An Old Czech vowel shift* (*Wiener slawistischer Almanach* 4: 401–406), v roce 1985 *Poznámky k fonologické konfrontaci češtiny a slovenštiny* (*Slavica Pragensia* 25: 45–53), k těmto tématu ostatně vyšla v roce 1992 i studie *Remarks on some analogies between phonology and morphology in Czech and Slovak* (*Papers in Slavic Philology*: 381–389).

Významný bohemista František Daneš (1919–2015) se věnoval celý život otázkám gramatickým a syntaktickým. Právě z hlediska převážně syntaktického vznikla studie *Intonace otázky* (*NŘ* 33: 62–67), ze které se nakonec vyvinula velká monografie *Intonace a věta ve spisovné češtině* (1957). Z této práce je vidět, že otázky suprasegmentální zaujaly v poválečném období nejen fonetiky, ale i gramaticky orientované lingvisty. Zajímavé je, jak se ve stejné době podobnými otázkami z jiných metodologických úhlů zabývali jak fonologové, tak fonetické (viz výše).

Karel Horálek (1908–1992) je vedle Vachka naším nejvýznamnějším fonologem-bohemistou po 2. světové válce. Horákovy zájmy ale byly širší než jen lingvistické v úzkém slova smyslu, zabýval se i literární teorií (zvláště versologií), teorií spisovného jazyka,

filosofií jazyka a v posledních letech života se věnoval hlavně folkloristice. Materiálově se neomezoval zdaleka na bohemistiku, ale byl široce slavisticky rozkročen. Ne náhodou byly Horálkovy zájmy obdobné širokým zájmům Jakobsonovým – ostatně Horálek v první své odborné fázi byl předním členem PLK. Z jeho bohemisticko-fonologických prací je nutné zmínit třeba *Slabika jako jazykovědný problém* (SaS 11: s. 23–29), *Fonologické korelace* (Slavia 41: 190–192), *K fonologii češtiny a slovenštiny* (SaS 35: 1–7), *Dynamika fonologických systémů* (SaS 42: 115–123), *K fonologii věty* (Slavia 50: 8–18) a ovšem i autorství fonologického výkladu akademické *Mluvnice češtiny I.* (1986), která je jedním z posledních systémových přehledů fonologického systému češtiny.

Kvantitativní lingvistickou fonologií se zabývala Marie Ludvíková v člancích jako byly *Kombinatorika českých fonémů z kvantitativního hlediska* (SaS 29: 56–65); *Quantitative syllable analysis of words in Czech* (PSML 3: 27–34), *Some quantitative aspects of the Czech syllable* (PSML 3: 141–54); spolu s M. Königovou *Quantitative research of graphemes and phonemes in Czech* (PSML 8: 15–29); spolu s J. Krausem *Kvantitativní vlastnosti soustavy českých fonémů* (SaS 27: 334–44). Ludvíková je i autorkou oddílu *Číslo o hláskách* (91–108) v *O češtině v číslech* (1987)

Závěrem je nutné zmínit jednoho z mála generativních fonologů zabývajících se češtinou, totiž profesora university v Nice Tobiaše Scheera, který se slavistice a bohemistice věnuje v posledních letech. Počal již svou disertací na pařížské universitě z roku 1996 *Une théorie de l'interaction directe entre consonnes. Contribution au modèle syllabique CVCV, alternances e-ř dans les préfixes tchéques, structure interne des consonnes et la théorie X-barre en phonologie*, dále napsal drobnější práce jako *The Rhythmic Law in Czech: Vowel-final Prefixes* (Current Issues in Formal Slavic Linguistics: 37–48) z roku 2001. Z roku 2003 pak pochází studie *The key to Czech vowel length: Templates* (Investigations into Formal Slavic Linguistics: 97–118) a *O samohláskové délce při derivaci v češtině* (Čeština – univerzália a specifika 5: 224–239).

6 Dodatek po takřka 20 letech

Ve 21. století došlo k dalšímu rozvoji fonologických zkoumání, zde je třeba zmínit dva brněnské autory, metodologicky zcela opačné.

Aleš Bičan vyrostl v prostředí obecné jazykovědy a anglistiky a je výrazně ovlivněn strukturální fonologií v jejích nejlepších květech. Je třeba zmínit jeho monografie (první monografie věnované české fonologii po Vachkově *Dynamice!*), totiž *Phonotactics of Czech* (2013) a *Slabika a její hranice v češtině* (společně s Pavlem Šturmlem, 2021), které se obě věnují dlouhodobě jen málo zpracovaným syntagmatickým vzorcům, obě práce jsou tedy materiálově i metodologicky mimořádně přínosné. Za zmínku stojí i jeho práce *Fonologie českých anglicismů* (2020) na poli fonologické adaptace, napsaná s pražskými fonetiky **Tomášem Dubědou**, **Martinem Havlíkem** a **Veronikou Štěpánovou**.

Oproti tomu **Markéta Ziková** aplikuje různé generativistické přístupy, za zmínku stojí její monografie *Licensing of Vowel Length in Czech. The Syntax-Phonology Interface* (2018).

Výraznou stopu na poli generativní fonologie má také **Radek Čech**, autor povícera článků (většinou se spoluautory).

Ač nemůžeme hovořit o „brněnské škole“ (na to jsou metodologické přístupy jednotlivých autorů příliš neslučitelné, bylo to Brno, kde vznikla patričná hesla *Nového encyklopedického slovníku češtiny* (2016, pod redaktorským dohledem Petra Karlíka), ve kterém fonologická hesla tvoří výraznou a početnou část, s definicemi až normativními.

DĚJINY ČESKÉHO PRAVOPISU OD NÁRODNÍHO OBROZENÍ DO POČÁTKU 3. TISÍCILETÍ

1 Období reforem

Národní obrození se od samého počátku potýkalo s otázkou pravopisu, už z toho důvodu, že sotva byl možný rozvoj českého spisovného jazyka v praktickém užívání bez jisté formy kodifikace gramatiky i grafiky.

Otázka *ortografie* (pravopisu) skutečně byla a je vnímána veřejností jako zásadnější a principiálnější než otázka *ortoepie*, snad z toho důvodu, že trvalejší existence psaného textu je považována za významnější než okamžitý mluvní akt.

Lpění širší české vzdělanecké veřejnosti na kodifikovaném pravopise se pak stalo typickým jevem, jehož projevy jsou vždy nápadné v okamžicích reforem či pokusů o ně (jak se projevilo například v devadesátých letech dvacátého století v souvislosti s posledními – velmi nepatrnými – úpravami *pravopisu*, chápanými ovšem onou širší veřejností jako úpravy *jazyka*).

Starší doložené památky nejsou vlastně psány spisovným jazykem v tom duchu, jak ho chápeme dnes, ale jakýmsi kolokviálním spisovým jazykem, který nebyl nijak kodifikován ani gramaticky, ani pravopisně jinak než zvykově. Spisovná čeština, tak jak ji znají a chápou generace českých vzdělavců, je od své noremní kodifikace v obrozenecké době ovlivněna zejména olbřímím zjevem Josefa Dobrovského (1753–1829).

Josef Dobrovský se k otázkám ortografickým vyjádřil již dříve, když odmítl různé reformní pokusy např. Františka Jana Tomsy (1753–1814), vyjádřené například ve spisech *Vvedení k České Dopropjfebnosti, k vžjwánj Českých škol v cýf. král. Zemjch* (první vydání 1782, druhé 1784, třetí 1788) *Über die čechische Rechtschreibung mit einem Anhang, welcher dreizehn čechische Gedichte enthält* (1802) a *Über die Bedeutung. Abwandlung und Gebrauch der čechischen Zeitwörter* (1804) a dalších. Principy jeho reforem byly v zásadě shodné s cíli pozdější reformy Dobrovského a Hanky. Dobrovský nesouhlasil ani s pravopisnými úpravami Josefa Rosenthalera (1739–1808), Maxmiliána Šimka (1748–1798) a dalších (podrobněji viz Tešnar 2001).

Přesto však z množství různých drobných reformátorů rozličné kvality plyne poučení, že značná část tehdejší vzdělanecké obce toužila bratrský pravopis reformovat, a posléze i Dobrovský alespoň částečně dochází ke stejnému závěru. Dobrovského žáci se potom postupně stali nejlivnějšími tvůrci a zastánci reforem.

Sám přišel s návrhem nového, tzv. analogického pravopisu ve své proslulé mluvnici *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*. Tato analogie se týkala psaní *i* a *y* po některých písmenech a poprvé k úpravě přistupuje v prvním vydání z roku 1809 nejdříve v koncovkách, k úpravě v kmenech pak ve vydání druhém.

Pravopis, Dobrovským vytvořený a prosazovaný jeho žáky (viz níže), vycházel v obecných rysech z pravopisu bratrského, ovšem tento nový pravopis prošel typickým *racionálním* obrozeneckým revizním procesem, kdy byl v hláskovém písmu uplatněn princip morfolo- gické analogie.

Principy Dobrovského pravopisu vycházely ze staršího pravopisu bratrského. Ten však trpěl nejednotností v pravopise některých morfů. Dobrovského (spíše však Hankova) úprava směřovala právě k ujednocení psané formy jednotlivých morfů v těch případech, kdy byla rozkolísaná. Jednalo se zejména o důsledné psaní *i* místo dosavadního *y* po *c* a „obojetného“ psaní jak *i*, tak *y* po *s*, *z* (*ptáci*, *kosi* nom. pl. oproti *kosy*, ak. pl.), *koželuzi* místo *ptácy*, *kosy* (nom. i ak. pl.), *koželuzy*.

Tyto úpravy byly ovšem odvozeny z principu morfolo- gické analogie. Pokud podle Dobrovského existuje alternace *i* ~ *y* ve tvarech jako jsou *páni* ~ *pány*, pak musí být psáno stejně i v případě analogických tvarů stejné deklinace *ptáci* ~ *ptáky*. Tím začala tzv. válka jotistů (píšících *ci*) oproti ypsilonistům (píšících *cy*).

Dobrovským navrhovaná reforma nebyla svým prvotním autorem rozhodně míněná jako normativní – autor výslovně ve své gramatice říká, že komu se líbí psát postaru, ať tak píše, zato však ať též Dobrovskému tuto volnost dopřeje. Dobrovský toto psaní navrhoval pro odborné texty o češtině (v jejíž budoucnost však nevěřil), bylo motivováno snahou o přesnější a jednotnější morfolo- gické psaní; svým způsobem byl Dobrovského návrh spíše intelektuální hrou než vážným pokusem o reformu. Doložit toto tvrzení můžeme snadno na příkladu samotného Dobrovského, který „svůj“ pravopis v praxi příliš nedodržel, například v korespondenci. Dobrovský byl prostě iniciátorem ve věci, která jej příliš nezajímala, a od které když dal ruce pryč, chopili se jí jiní a samotný Dobrovského pravopis se stal předmětem dalekosáhlého sporu, ve kterém na jedné straně stáli Dobrovského žáci (zejména Václav Hanka a Josef Jungmann), na straně druhé Dobrovského názoroví oponenti Jan Nejedlý, Josef Liboslav Ziegler a další.

Klíčovým mužem při zavádění Dobrovského analogického pravopisu byl Václav Hanka (1791–1861), knihovník Národního Musea, bojovný obrozenec a patrně hlavní autor proslulých národních literárních padělků Rukopisů Královédvorského a Zelenohorského (a drobnějších falz). Ačkoliv dnes je právě těmito padělků zastíněna jeho činnost jiná, přesto platí, že Hankův význam byl v jeho době mimořádný a sám Hanka byl klíčovou postavou mnohých procesů a aktivit, které měly dalekosáhlé důsledky, jako třeba právě reformy pravopisu.

Už za juristických studií ve Vídni spolupracoval s profesorem českého jazyka na vídeňské universitě Janem Nepomukem Norbertem Hromádkem (1783–1850; profesorem od 1810), který mimo jiné vydával *Cís. Král. Vídeňské noviny*. Ty byly od roku 1813 doplněny literární přílohou *Prvotiny pěkných umění aneb Literární příloha* (od roku 1817 zvané *Vídeňské učené noviny*), ve které Hromádka ve XXXX. listě (vyšel 1813–4) oznámil: „Aby se všemožně žádosti pánů spisovatelů zadost učinilo, tedy, dokavadž se všickni o pravidlech dobro- písemnosti nedohodnou, každému, kdož toho žádá, jeho se ortografie ponechává...“, přičemž v nepřilíh dobře a důsledně prováděných opravách (některých shodných s pozdějšími

reformami, některými kuriózními) v příspěvcích pokračoval samostatně i po Hankově odchodu do Prahy, až začal roku 1816 tisknout přílohu latinkou, zato však přestal označovat kvantitu, *au* nahradil *ou*, a háčky u velkých písmen začal psát pod rádek.

Tyto úpravy mu vynesly velkou kritiku, ba dokonce vyprovokovaly usnesení skupiny vzdělanců (Hněvkovského, Jungmanna, obou Nejedlých a Puchmajera) o věrnosti bratrskému pravopisu. Kvůli nedostatku pozitivních ohlasů a přemíře negativních Hromádka od všech změn upustil a navrátil se k bratrské ortografii.

Hlavním odpůrcem reformy pravopisu byl Jan Nejedlý (1776–1834), profesor češtiny na pražské universitě, později právník, který v třetím vydání *Practische böhmische grammatik für Deutsche* (1821) odmítl pokusy Dobrovského okruhu o reformu bratrského pravopisu.

Nejedlého odpor proti analogickému pravopisu šel tak daleko, že zakázal Hankovi přednášet na universitě, až ten na varování přátel před Nejedlého kontakty na úředních místech musel v roce 1817 činnosti učitelské zcela nechat. Ve stejném roce vychází ale Hankův *Pravopis český podlé základu grammatiky J. Dobrovského* (osmkrát vydána v Praze mezi léty 1817 až 1849) a ten je proto možné považovat za vzor reformačního pravopisu, určující v kruzích reformátorů a příznivců reformy novou normu.

Hanka sám měl v úmyslu s Václavem Aloisem Svobodou vydat kritiku Nejedlého grammatiky z pohledu analogistů. Problém však byl souhlas censure, který by nebyl pražským censorem Janem Nepomukem Václavem Zimmermannem, blízkým přítelem Nejedlého, jistě udělen. Proto se oba autoři pokusili obejít problém podáním spisu k censure ve Vídni, která jej ovšem předala příslušné místní instanci, totiž pražské censure, která také skutečně spis do tisku nepustila. Spis nevyšel nakonec ani ve Vídni v německém překladu.

Hanka jako reformátor pravopisu došel ještě o krůček dále než Dobrovský, protože zavedl důsledně psaní *u-* na počátku slov před konsonantem, kde se dosud psalo *v-* (a vyslovovalo se přitom *u-*), tj. v písmu odlišil předpony *u-* a *v-* i fonémy *u* a *v* ve tvarech jako *umořit* ale *vnořit*, *učený* ale *vteřina* atd. V praxi ovšem použil Hanka reformovaného pravopisu už ve vydání své básnické sbírky *Dvanáctera písní* (1815).

Pravopis byl sice odmítnut staršími autory (Klicpera, Kramerius a další), jiní jej však přijali s nadšením.

Klíčovou postavou byl Josef Jungmann, který byl dlouho nerozhodnut a kolísal. Tak v únoru 1817 byl jasně proti analogii, pak ale v červenci píše analogicky předmluvu k Hankovým *Starobylým skládáním*. Jungmann v (analogickém) časopise *Časopis společnosti vlasteneckého Museum v Čechách* plně kritizuje Nejedlého teze a je definitivně přijat mezi jotisty.

Pravopis analogický pronikl rychle i do dalších časopisů, zejména do *ČČM*, *Časopisu pro katolické duchovenstvo* a *Kroku*.

Úřední kruhy, ke kterým se odvolávaly obě strany, se dokonce rozhodly ke kurióznímu kroku – v roce 1823 byl nařízen kompromis, že školní a dětské knihy se budou tisknout bratrsky, knihy pro dospělé analogicky! To byl ovšem stav, který jako většina kompromisů neuspokojil nikoho a obě strany se jím jen posílily pro další kolo lítého boje.

V odporu k novotám pokračuje Nejedlý, který se explicitně otázce pravopisu věnoval též v spisu *Widerlegung der sogenannten analogisch-orthographischen Neurungen in der böhmischen Sprache* (1828). Proti této stati se postavil Josef Jungmann (1773–1847) a Karel Alois Vinařický (1803–1869) ve spisu *Beleuchtung der Streitfrage über die böhmische Orthographie* (1829).

Dalším odpůrcem analogického pravopisu a obhájcem pravopisu bratrského byl například Slovák J. Palkovič ve spise *Bestreitung der Neurungen in der böhmischen Orthographie* (1830).

Zastáncem analogického pravopisu se naproti tomu stal Josef Václav Justin Michl (1810–1862), který se k němu přihlásil například v knize *Soustava jazyka českého z hlediště pravopisného* (1836). K pravopisu analogickému přešla nakonec v průběhu dvacátých a třicátých let většina jeho odpůrců (Hněvkovský, Sedláček a další), což ovšem umožnil jednak rozpad ypsilonistické fronty smrti Nejedlého, jednak přechod většiny nakladatelů a vydavatelů k reformě.

Samotný spor byl ukončen (s dohořívajícími šarvátkami) až ve čtyřicátých letech devatenáctého století, kdy Dobrovského pravopis přijala oficiálně za své Matice česká, v roce 1842 se stal oficiálním školským pravopisem.

Právě Hankovým nátlakem v roce 1842 došlo k nahrazení dosavadní praxe psaní *g* pro hlásku *j* a tato hláska se zapisuje moderním způsobem jako *j* (místo *gest* se píše nyní *jest*), pro (ne vždy důsledně označovanou) hlásku *g* se přestalo užívat *ğ* a začalo se psát *g* (původní *ğrunt* se píše *grunt*) a nakonec je uplatněním analogie psáno *í* už nikoliv jako dříve *j*, ale moderněji jako *í* (místo *gegj* se píše *jeji*). Této reformě se říká tradičně *skladná* oprava. K této otázce přednesl právě 2. června roku 1842 ve filologické sekci Královské české společnosti nauk Pavel Josef Šafařík (1795–1861) přednášku *Slovo o českém pravopisu* (zajímavé je, že jeho návrhy na psaní velkých písmen přijaty nebyly). Ovšem Hankou do značné míry kontrolovaným Sborem musejním byla tato reforma oficiálně přijata již v roce 1840. Šafaříkova přednáška vyšla i časopisecky v ČMM (1843: 3–12), z ní stojí za otištění následující argument ve prospěch změny: „přijetím nawržené oprawy vlastně žádného nowého písmene nebo znamení do písma našeho neuwedeme, nýbrž jediné známá a běžná písmena *g* a *j* na swé místo a tam postawíme, kam je zdrowý rozum, příklad našich prapraotcůw a zwyk téměř celé Ewropy postawiti welí.“

Hankovy opravné pokusy ale narazily v okamžiku, kdy se pokusil překonat Husovu reformu zčásti vlastními znaky (ve vydání *Pravopisu* od roku 1844 v dodatku) a v rámci této opravy nahradit i jedinou spřežku v českém pravopise monografem. Nahrazování oháčkovaných souhlásek motivoval tím, že se v psaném textu zbytečně trhá řádek, kupodivu však totožné trhání řádků při psaní diakritiky vokalické nevadilo. Háček nahradil důsledně ve všech případech, kdy nebyl použit nový grafém, krátkým nabodeničkem. Inspirací mu byly dle všeho tvary cyrilické. Tak jsou editovány slavné Hankovy Rukopisy v roce 1847 (viz tabulka 1 na další straně; příklady převzaty z předmluvy v novočeštině).

V roce 1849 přesto slavil ještě Hanka částečný triumf nahrazením digrafému *au* digrafémem *ou* (ačkoliv se nedočkal svého monografému) a nakonec uspěl i v otázce důsledného rozchodu s německou konvenční grafikou, které spočívalo v roce 1850 v nahrazení dosud užívaného grafému *w*, místo kterého se začalo používat pouze *v* (*vlk* místo *wlk*). Jak známo, František Palacký do smrti (1798–1876) a stejně jeho žák Václav Vladivoj Tomek (1818–1905) (vlastně Wáclaw Władiwoj Tomek, jak se psával) zůstali věrni *w*. Tato oprava se nazývala „skladná“. Palacký této otázce věnoval svůj článek *Má-li se pravopis český čím dále, tím více se dokonaliti* (1846), založený na předchozí jeho přednášce. V něm namítá, že oprava *au* na *ou* uvnitř a na konci slova a na *ú* na počátku slova je nesystémová, že pak je třeba opravit i *ey* (*weytah* oproti *ej* v *nejvyšší*) na *ej* (*bejk*), což jsou dle jeho soudu spolu s *ou*

provincionalismy české, stejně jako proteze. K otázce *w* namítá, že se nejedná o germanismus, ale naopak o starý český vynález. Palacký odmítá další opravy i slovy: „my prawím strojíme sobě, jakoby pro kratochwili, nepotřebné pŭtky o grammatice a prawopisu, a libujeme sobě we prowozování hry, na kterauž co pedantskau komedii protiwníci naši s chechem a s opowržením pohlédají, potomci pak, ač stane-li se nám jich ještě, s naříkáním spomínati budau. Jest tu tuším, jakoby nenáwistný nám osud chtěl podati o nás nowý swětu důkaz, že i když se nám všechno wezme, my ještě ani těmi drobtý, kteří náhodau nám zůstali, sworně a opatrně těžiti neumíme, ale nemajíce ničeho wíce k opatrování, leda litery a slabiky, ještě o literách a slabikách mezi sebau hašteřiti se musíme; a protož že nemohauce naprosto zbawiti se swéwolnosti, různic a rozbrojů, sami o sobě owšem neschopni jsme ke všemu, co národy činí weliké a slawné –“

Dnešní ortografie	Hankova ortografie	Příklad
<i>tě</i>	<i>tè</i>	<i>tèmito</i>
<i>dě</i>	<i>dè</i>	<i>vidèti</i>
<i>ně</i>	<i>nè</i>	<i>písnèmi</i>
<i>š</i>	<i>ŝ</i>	<i>naŝi</i>
<i>ž</i>	<i>ʒ</i>	<i>dobroduʒství</i>
<i>č</i>	<i>č</i>	<i>činy</i>
<i>ň</i>	<i>y</i>	bez dokladu
<i>ř</i>	<i>ř</i>	<i>rytír</i>
<i>ři</i>	<i>ri</i>	<i>trí</i>
<i>ře</i>	<i>rè</i>	<i>pred</i>
<i>pě</i>	<i>pè</i>	<i>sklepè</i>
<i>bě</i>	<i>bè</i>	<i>hybějícíh</i>
<i>fě</i>	<i>fè</i>	bez dokladu
<i>vě</i>	<i>vè</i>	<i>vèd</i>
<i>mě</i>	<i>mè</i>	<i>símè</i>
<i>ch</i>	<i>ħ</i>	<i>starýħ</i>
<i>ů</i>	<i>ó</i>	<i>dókaz</i>

Tabulka 1: Srovnání obrozenecké a Hankovy ortografie

Na Palackého přednášku odpověděl Hanka spisem *Ospravedlnění nejnovějších oprav českého pravopisu* (1847), ve kterém námítky Palackého vyvrací.

Ve stejné době, kdy probíhaly boje o analogickou a skladnou reformu, dochází k další zásadní vizuálně nápadné změně, totiž nahrazení dosavadní fraktury antikvou. Obecně byla přijata takřka všemi bez většího odporu. První knihou vytištěnou antikvou je dle Flajšhanse (1924: 319) Nejedlého překlad *Iliady* (1801) a první vědeckou knihou Jungmannova *Slovesnost* (1820). Dobrovský sám zůstal věren fraktuře, ovšem od Dobrovského smrti vychází *Časopis společnosti vlasteneckého Museum v Čechách* již v antikvě, kterou nakonec převzali postupně takřka všichni autoři a vydavatelé. Motivem záměny starobylejšího písma novým byla ovšem ta skutečnost, že fraktura se chápala jako „německá“ – a skutečně byla často používána jako oficiální typ písma v Německu až do dob druhé světové války – zatímco antikva jako kulturní západoevropská značka. Přejetím antikvy a zavedením

analogického a skladného pravopisu skončil zásadní vývoj ortografie. Jediným problémem nadále zůstávalo nedůsledné zaznamenávání kvantity a hlavně (až doposud) psaní přejatých slov.

Kuriozitou byly tehdejší vážně míněné snahy některých slavisticky vzdělaných a panslavisticky orientovaných jednotlivců zavádět všeslovanský jazyk. Zrcadlovým obrazem těchto snah bylo zavádění univerzálního slovanského písma (*pasigrafie*). Toto bylo vůbec vnímáno jako jednodušší krok (psát budeme stejně, číst budeme v našich jazycích různě) či přímo předstupeň nové obecné slovanštiny. Tyto pokusy navazují na obecnou tendenci některých vzdělanců vytvořit univerzální jazyk či písemný systém, na kterém se podíleli takoví myslitelé, jako byl Kircher (*polygrafie*), Bacon, Komenský, Mersenne, Wilkinson a další. Trend slavistický je vlastně tedy jenom lokálním výhonkem obecně evropské univerzalistické tendence, dnes bující při formování Evropské unie.

Nás zajímají ovšem otázky slovanské pasigrafie (společného pravopisu), která si kladla za první cíl odstranění rozdílu mezi latinkou a cyrilicí. Dalšími cíli pak mělo být zavedení univerzálního pravopisu, založeného většinou na úpravě staroslověnštiny, který měl umožňovat společné psaní a různé čtení jednoho a téhož textu (přičemž následný přechod k *pan-glottii* společného jazyka byl nasnadě).

Pasigrafii se zabýval například Antonín Jaroslav Puchmajer v *Pravopise rusko-českém* (1805), což byl (jak z názvu je patrné) ještě dost skromný projekt, zatímco Josef Franta Šumavský v brožuře *Jazyk slovanský čili Myšlénky o všeslovanském jazyce písemném* (1851) je už ambicióznější. Naproti tomu Jan Jezbera ve spisech *Kyřil a Method... nepsali nikdy hlaholsky než kyrilsky* (1859), *O písmenech všech slovanských jazyků* (1860), *Ruská abeceda tisková i psací s dějepisným přehledem slovanského písma* (1861), *Nástin svého písemného vyučování...* (1861) se věnuje spíše pasigrafické propagaci azbuky, věren své panslavistické rusofilské orientaci.

2 Období brusičů a soukromých výkladů

Zásadním faktem ovšem je, že neexistence oficiální kodifikace se nijak neprojevila na literární tvorbě druhé poloviny 19. století, která rozhodně rozkvétala po všech stránkách, ani se neprojevila na nějakém omezení růstu české vědy. Přesto však byl nedostatek kodifikace vnímán jako zásadní a „nesvázaná“ produkce byla z tohoto pohledu vnímána jako „nedobrá“. Stačí otevřít první či druhé vydání *Brusu jazyka českého* (1877, resp. 1881), a vidíme náрек Zeleného nad „žalostným tím stavem“, který se vůbec, dle údajů z předmluvy, stal impulsem pro zřízení komise pro Brus v Matici české; stejně o upadlém jazyce devatenáctého století soudí třeba také Václav Vondrák, *Vývoj současného spisovného českého jazyka* (1926), ba i Miloš Weingart, *Slovo o české jazykové kultuře* (1932), jak správně poukázal Miloslav Sedláček, *K vývoji českého pravopisu I* (1973: 57–71). Ostatně úpadek současného jazyka byl i vděčným námětem novinových filipik – např. Ignác Hermann ve *Švandovi Dudákovi* 8/94: „Snad nikdy nehřešilo se tolik proti čistotě jazyka jako nyní. Nedbale se myslí, nedbale se píše. Paškadná čeština zeje z knih původních, z překladů, ze žurnálů.“¹

¹ Citováno podle Bačkovský, František. 1894. *Oprávec poklésků mluvnických, neboli, Brus jazyka českého : všemu žactvu i vůbec obecnstvu*. 4.

Období po ukončení reforem analogických i skladných bylo ve znamení různých snah, ať už jednotlivců nebo i institucí, o kodifikaci pravopisu. Tato snaha byla ovšem součástí rozsáhlejších „opravných“ snah, majících za cíl dosáhnout sjednocení psané formy nejen v pravopise, ale i v gramatice.

Následující období, tj. zbytek devatenáctého století a první dvacetiletí dvacátého století, je pozice češtiny silně posílena uzákoněním postavení češtiny ve školství na roveň němčiny v roce 1869 (byť v praxi s problémy) a nakonec i rozdělením Karlo-Ferdinandovy university na dvě, totiž českou a německou, v roce 1882.

Pravopisné opravy a úpravy, různými těmito autory navržené, se již týkají zejména pravopisu kvantity v různých slovech (*obránce* vs *obrance* atd.) a psaní cizích slov, což je tématem úprav i v době dnešní.

Dobovým tématem bylo tzv. brusičství, které zasahovalo snad všechny plány jazyka, od stylistiky přes syntax a slovní zásobu až k pravopisu. Celé hnutí bylo puristické, zaměřené na vyplení skutečných či zdánlivých germanismů až do krajnosti.

Nejvýznamnějším počinem z hlediska pravopisu bylo vydání *Brusu jazyka českého* komisí Matice České, který vyšel ve dvou vydáních, totiž první v Praze 1877 a upravené druhé tamtéž v roce 1881, poslední třetí vydání pak v roce 1894.

V úvodu stojí o důvodech vydání toto: „Širší sbor Matice České, ustaviv se dne 9. listopadu 1870, měl hned v prvních schůzkách pilně porady o to, jak by se zmáhající se nesprávnosti jazykové brániti se mělo. I usnesl se posléz dne 20. června 1871 na tom, aby zřízena byla komise k sepsání *Brusu jazyka českého*“ (IV). Původní komisi tvořil Gebauer, Hattala, Kott, Tieftrunk a další, ovšem složení komise se z různých důvodů obměňovalo – druhé vydání například opravoval již dosti odlišný tým. Práce trvala dlouho – je nutné zdůraznit, že se nejednalo o práci na plný úvazek a za mzdu, ale o dobrovolnou soukromou činnost při zaměstnání – a až v roce 1876 byl Brus hotov.

Úkolem brusičů bylo: „aby Brus vyčítal a opravoval nejobyčejnější chyby pravopisné, tvaroslovné, syntaktické a lexikální; aby měřidlem správnosti jazykové byla spisovná řeč starších dob až do času Komenského, zejména tedy čeština klassická tak řečená, avšak i mluva obecná lidu československého a, kde ta nestačí, i analogie ostatních jazyků slovanských“ (VI). Autoři *Brusu* se přihlašují k metodě historické, dále potom výslovně říkají: „Avšak stav jazyka živého, jak se v jisté době, třeba sebe pokročilejší, jeví, nelze položit za nezměnitelnou míru i pro časy budoucí, aspoň v příčině lexikální či materialné. Nové myšlenky a výzkumy, nové zjevy a potřeby v životě společenském nezbytně vymáhají toho, aby se jazyk rozhojnil, nemá-li se uzavřítí a nepřístupným učiniti vzdělanosti ustavičně postupující“ (VII).

Přes tato slova byl Brus hodnocen od počátku jako krajně puristické dílo, ovšem důvodem nebyly programové teze, ale běžná praxe *Brusu* a brusičů. Ta odpuzovala mnohé, a ostatně i Gebauer, který byl prve členem komise pro vznik *Brusu*, odstupuje pod zdravotními a pracovními záminkami všeho druhu od práce na *Brusu* a tak se od *Brusu* zcela odpoutává.

Výraznou postavou samostatných brusičských spisů byl František Bačkovský, gymnaziální profesor, knihkupec, literát. Jako majitel vlastního knihkupectví a nakladatelství se mohl volně realizovat ve vydávání brusičských děl všeho druhu, věnovaných jak pravopisu, tak i někdy otázkám mluvnickým: *Oprávec poklésků mluvnických neboli Brus jazyka českého* (1876, další vydání 1880, 1882, 1894, každé vydání je přepracované) a z tohoto spisu

vycházející *Slovníček opravených chyb pravopisných, který za účelem, aby jednak pravopis český byl ustálen jednak aby rychle poučiti se mohli ti, kdo nejsou v pravopise náležitě vycvičeni* (1886) či *Mluvnické rozpravy k užítku všem, kdo jakkoliv obírají se mluvnici českou, vůbec a brusičům zvláště* (1899 – údaj na titulním listě, nebo 1890 podle údaje na přebalu). Už z názvu některých prací je zřejmé, že autor je brusičem kovaným, programovým. V *Oprávci* se výslovně odvolává na třetí vydání matičního *Brusu*, zásady brusičské přetiskuje v *Mluvnických rozpravách*. Říká zde, že: „*Brus mluvnický* jest snaha, zbavovati jazyk národní chyb a pokléskův, odporujících duchu národnímu. Zbavování jazyka chyb a poklésků těch neboli opravování jich nazývá se *broušením*, a oprávcové jsou *brusiči*, zaměstnání pak jejich *brusičství*...“ (3).

Hlavní zásada brusičská zní: *Mějme vždy na paměti na prvním místě srozumitelnost, na druhém libozvučnost a teprve na třetím správnost řeči...*“ (5). Poněkud odporující běžné představě o brusičských názorech zní názor: „*Že není vždy platným důvod, že jest psáti tak a tak, protože bývalo psáno tak dříve, patrno např. z úkazů těchto...*“ (10), a dokonce i „*Nelekejme se příliš úzkostlivě germanismův a vůbec cizomluviv*“ (19). Dále čteme: „**Tedy hlavní zásada brusičská, učící dbáti co nejvíce srozumitelnosti a libozvučnosti, učí vlastně také dbáti co nejvíce správnosti**, ale správnosti takové, kterou řeč sama beze vzhledu na dřívějšík zavádí k svým potřebám za příčinou srozumitelnosti nebo libozvučnosti a která zvyku neuráží“ (25); „Pravopisem rozumíme – a také prosím vždy skutečně rozumějme! – způsob, jakýmžto dle *běžných* pravidel a zvyku článkované hlásky, slyšené v slovech a větách mluvených, označovány jsou literami neboli písmeny. Opětne tedy *zvyk!*“ (29); „Nehádejme se tedy v takovýchto sporných případech (variant – pozn. aut.), kde jsou důvody pro oboje, které z obou psáti jest správnější, a přijmeme z nich jedno nebo druhé, pišme je však *všichni stejně!*“ (29).

Z dalších pravopisných projektů iniciovaných jednotlivci musíme zmínit *Pravopisný ukazatel* (1886) Františka Bílého a J. Rotha, který vycházel z principu slovníčku obtížných slov zaváděného do češtiny J. Wenzelem (jak už tradičně bylo v té době zvykem, myšlenka byla převzata z německého vzoru).

Dále je nutné zmínit dílo Václava Klose *Kapesní slovníček pravopisný* (1903), práce B. Liboše *Nejlepší pravopis české řeči* (1904), *Český pravopis* Karla Vepřka (1905) a dnes asi nejkuriózněji působící dílko Františka Ambrože *Kapesní pravopis český ve verších* (1910).

Zajímavou postavou konce devatenáctého a začátku dvacátého století vymykající se puristickému broušení jazyka byl František Vymazal (1841–1917), filolog, překladatel a polyhistor-samouk, jinak autor mnoha jazykových příruček pro samouky (typu *Litevsky snadno a rychle*), který se k otázkám pravopisu vyjádřil několikrát. Svým přístupem k věci se výrazně odlišoval od převažujících autorů puristických, proti kterým se vymezoval dost negativně.

V roce 1886 vydal v Brně *Pravopisný slovník a zásady českého pravopisu*, v jehož úvodu cituje (ve vlastním překladu), že „*jediným prostředkem proti libovolnému a kolísavému psaní jest důsledné provedení jednoduchých zásad pravopisných.* (Hermann Paul, *Zur orthographischen Frage.*)“ (3).

Vymazal dále v úvodu poukazuje na nedůslednost v pravidlech i u jednotlivého autora, například i v *Brusu*. Sám nabádá brusiče „*aby v budoucím vydání ustanovili především*

principie brusictví (aby se poohlédli, jak o těch věcech soudí četní znalci, na př. Hermann Paul, Osthoff a j.)... Zejména dejte odpověď na to, co jest germanismus a pokud se v češtině připouští. Bez germanismů neobejde se ani brusič; pozorné oko shledává i v některých vyhlášených frásích staročeských germanismy a obecného proudu nikdo nezadrží... Zkrátka, kdoby podle Brusu stav české filologie posuzoval, myslíme, že by podivně hlavou zavrtěl“ (5).

Zajímavý je jeho názor, že „úplné suniformování českého pravopisu není možné ani žádoucí. Některé různosti pravopisné jsou zároveň rozdíly jazykovými... Jakmile většina písčících jenom na jednom tvaru se ustanoví, je ovšem menšina povinna podrobiti se. Tvar většinou schválený je tvar spisovný“ (9). K obecným pravidlům pravopisu říká následující:

1) Nejvyšší zásadou každého pravopisu jest zásada fonetická. Ona jest říkajíc poslední instance, která o psaní pochybném konečně a platně rozhoduje. Jinými slovy: Není-li jiné rady, pišme, jak slyšíme. (10)

2) Všude, kde známe etymologii slova, pišme etymologicky. Česká etymologie měj přednost před cizí... Ono však psaní, na němž se všichni pevně ustanovili, zůstaň jaké jest, třeba proti etymologii. ... Kde je etymologie neznáma anebo dávno zapomenuta, tam pišme foneticky... Kde jsou dva způsoby psaní stejně oprávněné a stejně obvyklé, rozhodněme se pro psaní jednodušší... (11)

3) Dbejme analogie. Analogicky pišeme, když se řídíme blízkými tvary. (12)

Zásady českého pravopisu jsou tedy: Obecný ustálený zvyk zůstaň. Kde je etymologie (především česká) známa, pišme etymologicky. O sporných případech rozhoduj fonetika (jednoduchost). (12)

K pravopisu se Vymazal vyjádřil i v práci *Novočeské hláskosloví zjednodušené* (1889), přičemž oním zjednodušením se míní zjednodušení výkladu oproti výkladu školskému, kterému vyčítá, že „1) vykládá známé věci neznámými (...jery, latinou atd.), 2) roztríšťuje látku... 3) si v důležitých věcech odporuje. Přejech sk-šť nazývá se spodobou, jindy rozli-chou... 4) různé úkazy shrnuje pod jednu příčinu... 5) důležité kategorie jako analogie scházejí docela“ (3).

Vymazal navrhuje vykládat hláskosloví na základě moderní češtiny (případně pomocí archaismů, dialektismů), podobně jako v německých školách.

Třetím, nedatovaným dílem Vymazalovým k pravopisu je *Český pravopis pro neštudované* (18xx), který je určen jako učebnice pro pologramotné zájemce; tedy ty, kteří sice chodili do školy a jakousi znalost písma mají, nedokáží však pořádně psát. V úvodu čteme některé ze zajímavých myšlenek Vymazalových:

Když vychodí žák školy, myslí obyčejně, že je jenom jediný pravopis, že se každé slovo jenom na jediný způsob psátí smí, ne na dva způsoby. Takový žák je na velikém omylu. Pravda je toto: Každý spisovatel píše některá slova jinak než druhý; jeden píše zástavka, druhý zastávka, jeden napsal napjetí, druhý napjetí, třetí napětí, jeden má Aneška, jiný Anežka atd.

Za druhé: Každý spisovatel psal před nějakým časem některá slova jinak než by je napsal dnes. Učíme se totiž všichni pravopisu tak dlouho, pokud pišeme. Všechny slov, totiž také cizích slov, jmen zeměpisných a jiných málo známých, nemůže nikdo uměti, taková je jich síla a tak se různě a divně píšou. Tak se děje také mně... Aby se nám to lépe učilo, rozdělíme si spisek na

několik kapitol, každý den probereme dobře jednu kapitolku a za několik dní bude z nás nový člověk – pravopisák, a to už v takové matenici něco znamená. (5)

Celkem je tedy Vymazal představitelem těch „pravopisáků“, kteří přistupují k úsilí brusičské komise kriticky a kriticky se také staví vůči některým kodifikačním principům.

3 Období úředních pravidel

Co se týče kodifikace pravopisu, jak ji dnes chápeme, pak za první oficiální úřední přehled české ortografie se považují *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů*, která poprvé vyšla v roce 1902. Jejich vznik byl dán úřední potřebou a byl iniciován c. k. ministerstvem kultu a vyučování, které pro jejich vydání zřídilo v roce 1897 komisi pod vedením Jana Gebauera. Ministerstvo tato *Pravidla* také i schvalovalo, čímž založilo celou tradici státního dozoru nad pravopisem, která tak trvá již sto let. Následující léta tedy již nepřála soukromým nezávislým pokusům v proskripci, jako tomu bylo po století devatenácté; veškeré soukromé výklady ortografie jsou již pouze převyprávěním oficiálního úředního stanoviska, které se stalo normou ve škole, úřadě a přirozeně i v literární i vědecké jazykové praxi.

Odborný význam Pravidel z roku 1902 byl především v tom, že toto kolektivní dílo bylo zaštitěno autoritou Jana Gebauera, který byl bezesporu nejuznávanějším bohemistou své doby. Zatímco v prvním vydání se ještě kolísá v některých případech psaní vokalické kvantity (např. u sloves na *-íti: bíti* oproti *nabiti*), v případě vydání dalšího z roku 1903 se zcela psaní těchto sloves kodifikuje ve prospěch dlouhých tvarů, bez ohledu na prefigovanost. Kvantita byla dále upravovaná u dalších tvarů s dubletami (*žabou* i *žábou*), někdy se i odstraňovala jednou kodifikovaná varianta ve prospěch úspěšnější varianty dřívější kodifikací odstraněné. Tato pravidla byla v roce 1904 přijata Českou královskou akademií a úředně posvěcena ministerstvem školství. Další její rakouská vydání v letech 1913 a 1917 se příliš neodlišovala od modelu prvního vydání, ovšem vedení kolektivu převzal E. Smetánka. Hlavní rozdíl spočíval v odstranění výkladu o tvarosloví, který se nevyskytuje už v žádných z pozdějších pravidel, zůstává pouze výklad k pravopisně obtížnějším jevům, například k rozdílům mezi jmény na *-nník* a *-ník*, k rozdílům mezi 3. os. pl. *-í*, *-ějí*, *-ejí* apod.

Vznik Československa s sebou přinesl vznik trvalé akademické pravopisné komise, které předsedal opět patrně nejuznávanější lingvista té doby, totiž Josef Zubatý. Kolektiv vykrytalizoval kolem redakce *Naší řeči*, doplněný o Václava Flajšhane. Pravidla pro práci komise přijatá vyšla právě v *Naší řeči* při nejbližší možné příležitosti, tedy už v roce 1919. Zubatý se s postupem doby stále více proměňoval v myslitele se zálibou ve starožitnosti, který neustále viděl úpadek jazyka a postupně sklouzával na puristické pozice, které si v mládí oškli- vil. K pravopisným zásadám se vyjádřil v článku *O českém pravopise* (1919).

Tento kruh, ačkoliv nebyl puristický v duchu některých autorů devatenáctého století, byl přesto relativně konzervativní, což vyniklo zejména s pokračujícím se měnícím názorem části odborné veřejnosti na jazyk spjatý se vznikem pražského strukturalismu. Kolektiv kolem NŘ se náhle dostával do pozic jednoho z extrémních křídel nového sporu mezi starým a novým přístupem k jazyku a jazykovědě. V praxi se to projevilo prakticky nulovými

úpravami pravidel v dalších vydáních (1919, 1921, 1926). V roce 1932 došlo k doplnění komise o nové členy právě z řad pokrokářů (Mathesius, Hujer, Weingart a další), zatímco konzervativní členové, jako byl Ertl, Zubatý a Vlček, již zemřeli, a tak se otevřela cesta k reformě pravopisu.

Z příspěvků k otázkám pravopisu ze strany českých strukturalistů musíme zmínit články Josefa Vachka (1910–1997) *Český pravopis a struktura češtiny* (1933) a *České písmo a český pravopis* (1938) a další práce (viz níže). Tento Vachkův hluboký zájem byl součástí širšího pohledu na otázky pravopisu (zvláštní pozornost věnoval Vachek vedle češtiny i angličtině).

K otázkám pravopisu se v rámci známého širšího sporu o spisovný jazyk mezi PLK a Naši řeči vyjádřil i Miloš Weingart, nejvíce ve stati *Pravopis, jeho podstata a reforma*, která vyšla v sbírce *Český jazyk v přítomnosti (Úvahy a podněty z jazykové terapie a kultury)* (1934), ve kterém stanovuje obecný princip českého pravopisu, který považuje za fonologický (nikoliv fonetický) s případnými historickými odchylkami (*ú, y, ý, ch, ě*). Nicméně reformu tohoto stavu Weingart zcela odmítá jako zbytečnou a proti požadavku PLK na ustálenost a jednotnost spisovného jazyka. K pravopisným sporům dodává: „Také pravopisné spory se objevují zpravidla na nižším stupni jazykové vyspělosti určitého společenského celku a prozrazují neustálenost jisté třídy nebo národnosti ve věcech společenské konvence. I my jsme je zažili v době obrození, kdy se naše vzdělaná společnost znova tvořila. Dnes jsme již postoupili daleko nad tento stupeň a máme také již dosti starou a bohatou literární tradici. Radikální sklon k pravopisnému reformování je dnes u nás již jen bezpečnou známkou poloučenosti a nedoučenosti. Byli bychom špatní hospodáři, kdybychom chtěli zahodit všechnu práci svých otců a dědů. Také oni znali, milovali a spolutvořili nynější český jazyk a v něm žijí s námi. Nedomyšlejme si, že teprve my jsme přišli na to, co je dobré a účelné“ (42–43). Jak vidíme, stanovisko k případným hlubším reformám je zcela konzervativní.

Nové vydání *Pravidel* v roce 1941 bylo dosti konzervativní, což bylo způsobeno národním ohrožením, které vedlo k tomu, že i radikálnější reformátoři raději v zájmu jednoty ponechali starší, a proto méně kontroverzní stav předchozích vydání *Pravidel*. Tradičně upravovala psaní přejatých slov a dále se pokračovalo v kodifikování kvantity různých slov.

Zcela nová fáze začala ovšem v poválečné době. Obecné úkoly byly i nadále stejné – psaní cizích slov, někdy i upravování kvantity či psaní přes morfologický šev. *Pravidla* od roku 1957 již neobsahují tvaroslovný výklad v úplnosti, nýbrž jen takový, který je nutný pro výklad pravopisu daného slova (psaní dvou hlásek atd.). To bylo do té doby (v různém rozsahu) součástí většiny soukromých a všech úředních příruček.

Specifikem, jak správně podotýká Sedláček, se stala nová specialita – psaní velkých písmen, které se dosud udržuje jako předmět kodifikace.

Obecným prvkem všech pravidel z roku 1957 je závazné psaní názvů některých institucí a událostí velkým písmenem na znamení ideového významu (*Slovenské národní povstání* ale *polské povstání*, *Místní národní výbor* ale *obecní úřad*).

Práce na nových pravidlech začala ovšem v okamžiku prezentace pravidel starých, přičemž zásadnější odchylky v *Pravidlech* od stavu v roce 1957 můžeme dobře vidět až v pravidlech roku 1983.

V mezidobí došlo v šedesátých letech dvacátého století k nové debatě, související s chvilovým uvolněním politického a veřejného života. Zapojili se do něj zejména představitelé

spojování s pražským strukturalismem a diskuse probíhaly zejména na stránkách *Slova a slovesnosti*.

Zajímavé teze přeložil Josef Vachek v *K obecným otázkám pravopisu a psané normy jazyka* (1964: 117–126), který je znamenitým a fundovaným pohledem na dvě otázky: 1) jaké je funkční zdůvodnění obou (tj. mluvené a psané) jazykových forem a 2) jestli je jedna nadřazená druhé; odpovídá tak, že obě formy jsou funkčně oddělené a psaná forma je příznaková oproti nepříznakové mluvené a že obě jsou do jisté míry v komplementární distribuci. Vachkův příspěvek navazuje na jeho starší práce, které jsme zmínili již výše.

Ve stejném čísle stejného časopisu vyšel i článek Petra Sgalla a Pavla Nováka *K racionalizaci českého pravopisu* (1964: 126–135). V příspěvku se vyzývá k diskusi o obsáhlé reformě ortografie, větší než byla Hankova oprava analogická. Navrhuje:

uvážit možnost zjednodušení pravopisu v těchto bodech:

- a) grafické ekvivalenty fonému i;
- b) grafické ekvivalenty fonému ů;
- c) grafické ekvivalenty skupiny ně po m a je po ostatních retnicích;
- d) označování znělosti souhlásek;
- e) psaní souhláskových skupin;
- f) psaní velkých písmen;
- g) psaní přejatých slov;
- h) psaní různých kategorií vlastních jmen.

Sgallovy návrhy nejenže nedošly přijetí ani částečného, dokonce se setkaly s prudkým odmítnutím. Sgallovy pokusy navazovaly ústrojně na jím zvednutou polemiku o řeči spisovné a hovorové, která probíhala nejprve na stránkách *Voprosy jazykoznanija*, později ve *Slově a slovesnosti*. Co se pravopisných reforem Sgallem navržených týče, započatá debata vyzněla nakonec do ztracena, ostatně změněné politické podmínky stejně žádným debatám o pravopise nepřály. Sgall se k otázce pravopisu vyjádřil ještě v roce 1986 v příspěvku *Charakteristika českého pravopisu*, který vyšel v souboru statí *Questions of Orthography and Transliteration* (1986).

V Ústavu pro jazyk český akademie věd postupně začínaly práce na zcela nové verzi *Pravidel*, ovšem práce, započatá v osmdesátých letech, se končí až na počátku let devadesátých.

V roce 1991 vyšla informativní brožura *Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu* (1991), připravená kolektivem ÚJČ, která shrnovala stručně jak dějiny dosavadního úředního pravopisectví, tak i základní metodologické náčrty chystané verze pravidel.

Pravidla z roku 1993 se pokusila tento problém odstranit povolením možnosti volby pisatele (takže dnes můžeme vidět například *Statutární město Brno*).

Klíčovým problémem, se kterým se nová *Pravidla* potýkala, ovšem nastal jinde, totiž v psaní z namísto s v některých přejatých slovech. Tato kodifikace se setkala s masovým odporem širší veřejnosti², takže musela být tzv. Pilipovým dodatkem odvolána, respektive povolilo se zde i psaní původní, čímž se ovšem zvýšil počet dublet. Z pohledu dalšího desetiletí je asi zřejmé, že psaní *komunizmus*, *pulz*, *diskuze* atd. patrně neměly úspěch, když i většina

---

² Tento odpor ovšem byl motivován různě – někdy se jednalo o motivy estetické, jindy čistě konzervativní, někdy dokonce i politické.

psaných médií, které v praxi určují pravopisný vkus širšího čtenářstva, je buď nikdy nepřezvala, nebo se dokonce nového systému po nějaké době pro odpor čtenářů vzdala.

Ze všech námitek, které zazněly, jich jen málo bylo vyřčeno profesionálními bohemisty, ať už souhlasili s autory nových *Pravidel* skutečně po stránce odborné, nebo jen kolegiální. Hlavní odpor se nesl ze strany dost možná malé, zato vlivné, skupiny literátů a publicistů. Argumenty těchto uživatelů jazyka (svým způsobem bychom mohli říci, že prvotních zákazníků *Pravidel*) byly většinou založeny esteticky, někdy i politicky, často jenom staromilsky, přesto se však ukázaly jako klíčové a nakonec rozhodující.

Pravidla jako objekt a nástroj zcela v moci úřadů může být úřady i upravován k vůli těchto úřadů, což vyústilo v ministerský dodatek k *Pravidlům*. Ten vyšel jako příloha – v tisku pravidel se objevuje jako samostatná kapitola na konci *Pravidel*.

Dodatek Ministerstva školství („Pilipův“) sice v úvodu potvrzuje správnost nových *Pravidel*, ovšem znovuzavádí některé dublety, přičemž připouští za základní nejen tvary se *z* ve slovech jako je *gymnázium*, *izolace*, *konzulát* a dále ve slovech jako jsou *kurs*, *puls dispens*, ale dokonce obnovuje základní postavení tvarů se *s*, jakou jsou všechna slova na *-ismus*, *-isma* a dále slov jako jsou *diskuse*, *resort*, *renesance*, *disertace*, *režisér*. Dodatek dále připouští dublety s krátkým či dlouhým vokálem v cizích slovech na *-en*, *-in*, *-iv*, *-iva*, *-ivum*, *-ivní*, *-emie*, *-erie*, *-on*, *-ona*, *-ped*, kde základní text pravidel připouštěl pouze tvary krátké (a *Pravidla* z 1957 jen dlouhé).

Přiznejme si proto neúspěch *Pravidel*, který byl způsoben různými faktory – jedním z nich nejspíše bylo, že jejich příprava probíhala mimo obzor oné širší veřejnosti, které vlastně byla určena a která tak měla pocit, že je postavena před hotovou věc, což na počátku devadesátých let už nikdo nebyl ochoten přijmout bez řečí a odmluv. Dalším faktorem, souvisejícím s prvním, byl naprostý nedostatek veřejné diskuse o pravopisu, natož o potřebě jeho reformy. Tím si autoři *Pravidel* opravdu půdu nepředpřipravili, právě naopak. Přitom nová *Pravidla* byla značně liberalizovanější než kterákoliv stará, citujme z úvodu:

„Proto chápeme pravopisná pravidla jako soubor doporučení pro vytríbené písemné vyjadřování, od nichž se lze ve zvláštních případech odchýlit, pokud to píšící považuje za potřebné a odůvodněné“ (5).

Jiným problémem asi je značně upadlá prestiž tvůrčího kolektivu ve veřejnosti, což není dáno ani tak kvalitou autorského kolektivu, spíše tím, že starší *Pravidla* byla zaštitěna jmény jako byl Gebauer, Zubatý, Havránek atd., která tehdy byla mezi širokou veřejností známa a respektována, což se bohužel sotva dá říci o kterémkoli bohemistovi současnosti.

Třetím problémem mohl být prostě ten fakt, že česká společnost devadesátých let se neupínala (na rozdíl od předchozích epoch vývoje) k otázce národa a národního jazyka tak intenzivně jako její starší forma – jednonárodní stát dokázal uspokojit národnostní ambice, na které dřívější generace ani nepomyslely.

Čtvrtým důvodem bylo vyjití z izolace zamřížovaného „tábora míru“ a odhození spousty reglementovaných předpisů a prázdňích nařízení zbytnělé administrativy do značné míry inspiruje a inspirovalo i k odmítnutí představy úředních pravidel jako byrokracií posvěcené danosti.

Poslední návrh pravopisné reformy, který se podařilo autorovi dohledat, se týká starého problému spjatého s reformou analogickou, totiž výlučného psaní *i*, *í* po *c*. Je to článek Roberta Adama „*Bezkopový úval známý svými hicy předlohou skici mistra Kopanici.*“ *Je c*

měkké, nebo obojetné? (2003: 169–180) Vychází z vědomí faktu, že zařazení *c* mezi výlučně měkké hlásky Dobrovským je omylem, který způsobuje v některých případech protisystémové pravopisné jevy (např. *skica – bez skici*, ale *lípa – bez lípy*, ačkoliv patří k stejnému vzoru atd.), navrhuje reklasifikovat *c* jako písmeno obojetné, se všemi důsledky, které se k obojetnosti pojí.

PANSLAVISMUS A PRAVOPIS – ČESKÉ ORTOGRAFICKÉ REFORMY RANÉHO 19. STOLETÍ A SLOVANSKÁ UNIVERZÁLNÍ ORTOGRAFIE

1 Potřeba reformy?

Devatenácté století se zrodilo pod stoupající hvězdou nacionalismu a jako součást mnoho-národnostního rakouského císařství české země nebyly výjimkou. Pro druhou generaci českého národního obrození okolo Josefa Jungmanna, jeho žáků a následovníků (budeme pro ně užívat termínu *jungmannovci*) byl klíčovým bodem samotný český jazyk¹ – „v *jazyce naše národnost*“ (Jungmann 1845: 25). Jungmann a jeho přátelé vlastenci² rozhodně odmítli fantastický nápad českého nadnárodního vlastenectví, který předložil Bolzano (viz Hroch 1999: 197–202), hlavně když Bolzanovy teze nenašly žádných stoupců v česky ani německy hovořících společenstvích v českých zemích. Jungmannovská generace českých vlastenců považovala jazyk za nejdůležitější faktor určující národnostní příslušnost člověka a v tomto se dramaticky lišila od předchozích generací vlastenců (viz Macura 1983: 50, 180; Hroch 1999: 202–203). Jazyku tedy byla věnována obrovská pozornost, a to obzvláště psanému jazyku; tento důraz se projevil v nesčetných gramatikách, slovnících a pravopisných příručkách, jelikož pravopis byl spatřován jako nástroj psaného jazyka. Jungmannovská generace používala převážně tři kanonické texty:

- i. českou gramatiku Josefa Dobrovského (Dobrovský 1809 a 1819; Dobrovský byl učitelem této generace, a ačkoliv byla pouta s ním později téměř zprerhána, obdiv jungmannovců k jeho dílu zůstal zachován – pokud ne v originále, tak v některých přehledech, jako je Hankův z roku 1822);
- ii. velký slovník samotného Jungmanna (vycházel v letech 1834–1839)
- iii. a pravopisnou příručku od Václava Hanky (Hanka 1817, následující vydání Hanka 1821a, 1833, 1835, 1839, 1844, 1847a, 1848, 1849).

---

¹ Je zajímavé, že tento údajně moderní přístup k nacionalismu, zaměřující se na jazyk namísto země, byl přítomen už v Dalimilově kronice. Jungmann, jako neoficiální vůdce své generace, odmítl tezi dvou jazyků jediného „českého“ národa (Landesnation), jak ji dříve přednesl Bolzano a jak ji v mnohém přijal Dobrovský.

² Termín „vlastenec“ značí nejen patriota, ale někoho, kdo doslova náleží k vlasteneckému kruhu. Je nutno podotknout, že označit se za „vlastence“ bylo demonstrativním činem, srovnatelným s náboženskou konverzí jako takovou.

Toto zvláštní zaměření se na pravopis je překvapivé v mnoha ohledech, jelikož v té době měla čeština více než pětisetletou samostatnou literární tradici, a co více, alespoň tři století měla k dispozici vysoce funkční a všeobecně rozšířený pravopis založený na systému vytvořeném na počátku 16. století a známý jako „bratrský pravopis“³. V tomto ohledu byla situace češtiny dost odlišná od ostatních slovanských jazyků – například chorvatštiny se třemi neslučitelnými ortografickými systémy, založenými buď na německém, italském nebo maďarském pravopise⁴. Co do pravopisu byla čeština v podobné pozici jako polština, která měla též ustálený pravopis velmi podobného typu (původně imitovala český příklad). Je třeba dodat, že polský pravopis je zachován ve své podobě z počátku 19. století až dodnes, což je v rozporu s českým vývojem.

2 Bratrský pravopis

Bratrský pravopis, ačkoliv původně historicky spojen s touto ranou protestantskou církví, nebyl jen sektářským pravopisem, jak by naznačoval název, ale standardním pravopisem přijímaný všemi náboženskými společenstvími. Obzvláště pozoruhodné bylo jeho přijetí katolickou církví, která byla dlouhou dobu (od roku 1624 do tolerančního patentu z roku 1781) jedinou oficiální křesťanskou denominací v Čechách a na Moravě.⁵

Nejstarší česká gramatika *Grammatyka Czeška* byla ale napsána už v roce 1533 Václavem Benešem Optátem a Petrem Gzelem⁶ v rámci generace „gramatických hnutí“ lidových jazyků Evropy za humanismu (viz rané práce o německém jazyce od Valentina Ickelsammera *Die rechte Weis, auff's kürztzist lesen zu lernen* z roku 1527(?) a *Ein Teutsche Grammatica* prvně vydané roku 1537).⁷ Je třeba dodat, že ani jeden z autorů nepatřil k Bratrům, ale „erasmovcům“ (oficiálně nejspíše utrakvisté, tedy husité) – tedy šerý střed (via media) mezi katolicismem a protestantismem. Pravopis, který používali, následoval všeobecných principů diakritického pravopisu, jak byly ustanoveny neznámým autorem v díle *Orthographia bohemica*⁸ (cca 1410), připisovaném tradičně a neoprávněně církevnímu reformátorovi Janu Husovi. Pravopisná norma díla *Grammatyka Czeška* byla přijata nejen následujícími generacemi českých gramatikářů, ale hlavně pro vydání bible kralické (vydána Jednotou bratrskou, v tisku od roku 1579), která byla všeobecně užívána – po roce 1624 hlavně

---

³ Jednota bratrská, raná proto-protestantská církev, byla založena roku 1457 na učení Jana Husa (1369–1415) a Petra Chelčického (1390–1460) a předchází Luthera. Nejvýznačnějším členem byl Jan Ámos Komenský (1592–1670), její poslední biskup. Ze sémě nelegální náboženské komunity ze severní Moravy (německo-jazyčné), kterou přivedl to Herrnhutu (česky Ochranova) hrabě von Zinzendorf, vznikla nová Moravská (bratrská) církev, která po celém světě existuje dodnes.

⁴ Je třeba zmínit, že tyto tři normy nebyly současně užívány v jedné oblasti, ale ve třech – italská v Dalmácii, německá v Chorvatsku samotném a maďarská ve Slavonii. Knihy publikované v různých ortografiích se ale používaly bez omezení.

⁵ Protestantské církve byly tolerovány, alespoň částečně

⁶ Původní název byl *Grammatyka Czeška w dwogi stránce wywedená*; část o ortografii napsal Optát a Gzel, část *Etymologia* napsal Filomantes. Poslední kritické vydání je od Koupila (Optát, Gzel, Philomates & Koupil 2019).

⁷ *Grammatyka Czeška* je jen o několik let starší než *Ein Teutsche Grammatica*.

⁸ Nejaktuálnější vydání Voleková (2019).

v protestanských komunitách vně Čech a Moravy, tedy ve Slezsku a na území dnešního Slovenska⁹, ačkoliv značný počet výtisků byl dostupný i v českých zemích během protireformace. Bratrská norma měla tak velký vliv, že byla později přijata katolíky, hlavně pro jejich bibli svatováclavskou (vydávána od roku 1677), která se stala standardním katolickým překladem pro katolíky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ale je jím také dnes na Slovensku. Z „gramatikářské“ produkce, pro kterou byla vždy pravopisným vzorem *Grammatyka Czeſka*, bychom měli zmínit hlavně takzvaného Žáčka – celým titulem Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psátí neb tisknouti tisknouti – od Matěje Štejera (vyšlo 1668, 1730 a 1781). Kromě autorství této velmi užívané pravopisné příručky byl Štejer hlavním překladatelem zmíněné katolické Bible svatováclavské, z tohoto důvodu byl jeho vliv na užívání bratrského pravopisu enormní (srov. Tešnar 2001: 95).

Pravopisná norma Jednoty bratrské byla neoddelitelnou součástí české gramatiky i pro první (před-jungmannovskou) generaci národního hnutí, ale stala se předmětem diskuze a odmítnutí od Jungmannovců. Reformy jsou překvapivé v kontextu obdivu všech následných generací ke *zlatému období českého písemnictví* v 16. a 17. století, včetně všech generací národního obrození. Chvála literárních děl této zlaté éry byla neoddelitelně spojená s obdivem k používání jazyka. Je nutno zdůraznit, že morfologie 16. století nebyla reformována/modernizována, ale zachována, a v mnoha ohledech je stále normou dnešní spisovné češtiny. Byla to striktně ortografie sama, který byla reformována, ne samotná gramatika.¹⁰

3 Směrem k ortografické reformě

Ortografické reformy první poloviny 19. století jsou tedy překvapivé v mnoha ohledech, protože bratrská norma českého pravopisného systému byla upevněná, tradiční a vysoce funkční. Funkcionalita českého ortografického systému v různých údobích byla zkoumána Kučerou (1998), a efektivita¹¹ bratrského pravopisu v roce 1800 je na stejné úrovni, jako efektivita v roce 1850 – pro rok 1800 je hodnota 99,25 %, pro rok 1850 je to 99,80 %¹². Pokud považujeme vysokou úroveň efektivy pravopisu jako znak funkčnosti daného pravopisu¹³, potom byl bratrský pravopis už sám na vyšší úrovni efektivy, než francouzský nebo anglický, a je s pochybou, zda se tento poměr následnými reformami nějak měřitelně zvýšil.

Poznámka: kromě všech opravdových reforem pravopisu došlo k paralelní reformě písma, a to přechodem od fraktury k antikvě. Motivací pro nahrazení fraktury antikvou byla rozhodně snaha o větší odlišení od německého písma, inspirovaná buď systémy zápisu západních jazyků nebo systémem latiny – slovanský jazyk byl mnohými přívrženci obrozeneckého hnutí považován za

⁹ Jak Uhersko (včetně dnešního Slovenska), tak Slezsko byly neobvykle tolerantní vůči protestantismu za trvání Habsburské monarchie.

¹⁰ Je pozoruhodné srovnávat různá paradigmatata plurálu spisovné psané češtiny založených na normě 16. století s jediným paradigmatem plurálu ve všech současných mluvených variantách spisovné češtiny.

¹¹ Efektivita ortografie se udává jako poměr grafémů a fonémů.

¹² Rozdíl je pravděpodobně způsoben rozdílnými texty, které byly využity pro výpočet, nikoliv samotným pravopisem – pro roky 1900, 1950 a 2000 jsou čísla 99,63 %, 99,51 % a 99,73 %, tedy statisticky stejná úroveň.

¹³ Srov. Gebauer 1871: 223.

„klasický jazyk“, který by logicky měl mít „klasickou formu“¹⁴. Tato reforma byla protikladem podobného přijetí fraktury namísto antikvy v německém písmu – česká trajektorie byla záměrně opačná té německé. Vedlejší účinkem tohoto vývoje bylo zjednodušení zápisu fonémů /s/ a hlavně /š/: frakturou se často zapisovaly jako <ſ>, <ſſ> (vedle <s>, <š>), ale s přechodem k antikvě došlo k omezení jen na tvar s diakritikou (Gebauer 1871: 222–223).

4 Tři dekády pravopisných reforem I. – přijaté reformy

Reformy byly prováděny jako sled jednotlivých kroků, některé všeobecně kritizované z konzervativních pozic, jiné přijaté bez kontroverze.

Nakonec byly tři přijaté reformy (analogická a dvě opravy skladné), všechny formulované skupinou kolem Jungmanna a Hanky. Václav Hanka byl též autorem čtvrté reformy („diakritické“), která nebyla přijata, ale jejíž tvary, jak uvidíme, jsou součástí širšího projektu reforem.

Popíšeme si první tři přijaté reformy, jelikož změnilý český pravopis do podoby, jakou užíváme v moderní době¹⁵. Pro přehled reforem viz hlavně Gebauer (1871: 222–235), Lisický (1898: 308–493), Havránek (1980: 28–30), Sedláček (1993: 57–71, 126–137), Tešnar (2000; 2001; 2003), Pleskalová & Šefčík (2007: 499–539).

4.1 Analogická reforma

První provedenou reformou byla „analogická“ reforma¹⁶. Předmětem této reformy bylo nahrazení některých skupin <cy, zy, sy> a <cý, sý, zý> za <ci, zi, si> a <cj, sj, zj>¹⁷ na základě analogie v daných morfemických kontextech – proto tedy analogická reforma, viz tabulka 1 na další straně.

Nejranější verze byla užitá Dobrovským v jeho gramatice z roku 1809 (Dobrovský 1809: xvii, 8) a omezovala se na koncovky. V pozdějším vydání té samé gramatiky (Dobrovský 1819: xvii, 8) se užívání *i/j* po *s, z, c* rozšiřuje do všech částí slova podle etymologie. Tato reforma zasáhla všechny vysoké palatální vokály po *c*, protože <cy> bylo nahrazeno za *ci* ve všech případech, ale jenom některá <sy, zy> byla nahrazena, protože vedoucím principem byla analogie a etymologie (ohledně pohnutek Dobrovského viz Lisický 1898: 310). Důsledkem bylo zvýšení počtu českých písmem s „obojetnou“ hodnotou, i když původně to byla „tvrdá“ písmena, která mohla být následována pouze *y/ý*.

Poznámka: Pelcl a Tomsa jsou často zmiňováni jako předchůdci analogické opravy, což striktně řečeno není pravda. Pelcl píše ve své gramatice (Pelcl 1798: 18), že *c* je „ein Böhmischer

¹⁴ Kollár dokonce považoval slovanštinu za substrátový jazyk řečtiny a italských jazyků (srov. Kollárova kniha *Staroitalia slavjanská* z roku 1853), a bylo tedy osudové, že byla čeština „klasická“!

¹⁵ Všechny následné změny nebyly skutečné reformy, ale pouze menší srovnávání neshod v psaní nějaké výpůjčky či psaní velkých písmen.

¹⁶ Kromě výše zmíněné literatury, viz Kopečný (1979).

¹⁷ Bratrský pravopis vyjadřoval kvantitu akutem (*a* vs *á*, atp.) ale v případě *i* byl dlouhý foném vyjadřován *j*, což bylo později záležitostí první skladné opravy.

Buschstabe“ (české písmenko) a mělo by po něm následovat i, ale jeho zdůvodněním není analogie, jako u Dobrovského, ale starší způsob zápisu před-bratrských autorů. Tvrdí, že usus tyrannus zavedl y po c, ale jeho poznámka není ani reformou, ani ničím víc než historickou poznámkou na okraji. Podobně Tomsa (1802: 11) poznamenává, že čeština se liší od ostatních slovanských jazyků psaním y po c, s, z (a h, ch, k, r), ale tvrdí, že není žádný důvod provádět reformu pravopisu, která by konečně byla ještě komplikovanější (Tomsa 1802: 17).

Stará (bratrská) ortografie	Analogická ortografie
cy (<i>vojácy</i>)	ci (<i>vojáci jako páni</i>)
sy (<i>sy, kosy, hasyti</i>)	si (<i>si, kosi, hasiti jako ti, bratři, voditi</i>)
zy (<i>koželuzy, kazyti</i>)	zi (<i>koželuzi, kaziti jako bratři, trápiti</i>)
cý (<i>telecý</i>)	cj (<i>telecj jako jarnj</i>)
sý (<i>psý</i>)	sj (<i>psj jako chytřj</i>)
zý (<i>kozý</i>)	zj (<i>kozj jako mladj</i>)

	„Etymologický“ pravopis
<i>cybule, cyzý</i>	<i>cibule, cizí</i>
<i>synalý, syrotek, sýra, sýdlo</i>	<i>sinalý, syrotek, sjra, sjdlo</i>
<i>zývati, zýrati</i>	<i>zívati, zírati</i>
(spojka) y	(spojka) i

Tabulka 1: Analogická reforma

Je nutno zdůraznit, že to vypadá, že Dobrovský nikdy nemínil reformovat starý pravopis. Jeho nápadem byla vědecká transliterace na základě nově vzniknuvší slovanské filologie. Zachovává si starý pravopis ve svých dopisech a opakovaně zmiňuje, že jeho „oprava“ byla jenom variací starého pravopisu, nikoliv jeho náhrada, a že všichni uživatelé si mohou svobodně vybrat způsob psaní podle jejich chutě (z jeho předmluvy k Hankově gramatice, Hanka 1822: xxxi–xxxii).

Ten, kdo nesl skutečnou váhu reformy, byl Václav Hanka, soukromý student Dobrovského, a ostatní Dobrovského žáci té stejné jungmannovské generace, včetně Josefa Jungmanna samotného.

Hanka píše dílo *Pravopis český podle základu Grammatiky Dobrowského od jeho žáka Wáclawa Hanky* (1817), kde představuje principy analogické reformy, mazaně zaštitěn autoritou Dobrovského. Takovouto ochranu vskutku potřeboval, protože jeho dřívější soukromé lekce na Pražské univerzitě z let 1814–1817 byly zrušeny přímým nařízením profesora českého jazyka a literatury Jana Nejedlého, který se stal největším obráncem starého pravopisu a dokonce osobním nepřítelem všech reformátorů, Hanky obzvláště. Nejedlého kritická prohlášení vyšla ve třetí edici jeho vlastní gramatiky (Nejedlý 1821: ii–iv, 22, 24), konečně vyprovokována druhým vydáním Hankova *Pravopisu* (Hanka 1821a). Podpora a ochrana Dobrovského byly pro Hanku velice důležité. Dobrovský napsal zmíněnou předmluvu k Hankově gramatice (Hanka 1822), hlavně části o analogickému pravopisu (Hanka 1822: xxvii–xxxii).

Spád událostem dával i Josef Jungmann, který byl kromě Nejedlého a Dobrovského třetí vůdcovskou postavou té doby. První Jungmannův publikovaný text používající analogický

pravopis byla jeho předmluva k Hankově sbírce veršů (Jungmann 1817). Musíme mít na paměti, že každá vydávaná kniha musela projít úřadem censora, tedy je text asi o šest měsíců starší než datum jeho publikace a tedy ze zhruba stejné doby, jako Hankův *Pravopis*.

Hanka a Jungmann anonymně¹⁸ napsali pojednání *O počátku a proměnách pravopisu českého* (Hanka & Jungmann 1828), ve kterém je předmětem opět pravopis, tentokrát návrh všech pozdějších reforem (včetně diakritické!). Toto pojednání bylo ostře odmítnuto Nejedlým v jeho vlastní stati *Widerlegung der sogenannten analogisch-orthographischen Neuerungen in der böhmischen Sprache* (Nejedlý 1828), kde tvrdí, že bratrský pravopis dosáhl dokonalosti už v 16. století (Nejedlý 1828: 1–2, 9–12); že reformovaný pravopis byl komplikovanější a mátl žáky (Nejedlý 1828: 6–9); že nová ortografie byla vypůjčená z ruštiny; a že zastánci nového pravopisu si přáli znovu vytvořit český jazyk samotný a tím jej sloučit s ostatními slovanskými jazyky nebo jej nahradit uměle vytvořenou slovanskou univerzální řečí (Nejedlý 1828: 10, 18–19). Obzvláště poslední bod byl politickým granátem, a velmi nebezpečným, protože nová ortografie mohla být rakouským aparátem viděna jako panslavistická zrada. Toto bylo nejspíše důvodem, proč Jungmann napsal – tentokrát pod vlastním jménem a bez Hanky – svoje poslední slovo ohledně této nebezpečné otázky, pojednání *Beleuchtung der Streitfrage über die böhmische Orthographie* (Jungmann 1829)¹⁹, psáno německy a pravděpodobně mířeno na stejné čtenáře, které zaujal Nejedlý. Snaží se jak překonat Nejedlého argumenty pro starší ortografii, tak ujistit, že reformovaná ortografie není ani převzatá z ruštiny, ani panslavistická.

Nový analogický pravopis byl pomalu přijat, hlavně po Nejedlého smrti v roce 1834. Opozice zeslábla a konečně v roce 1842 se analogická ortografie stala školní normou. Je zajímavé, že dalším vášnivým protivníkem reformy byl už od začátku Juraj Palkovič, profesor českého jazyka a literatury na Evangelickém lyceu v Prešpurku (dnešní Bratislavě), který napsal několik pojednání oponující Hankovi a Jungmannovi (hlavně Palkovič 1817, Palkovič 1830).

4.2 První skladná oprava

Principy reformy byly (viz tabulka 2 na další straně):

- i. sjednotit psaní fonému /j/, který byl v bratrském pravopise psán obvykle jako <g> před vokály, ale jako <y> před pauzou nebo konsonantem; vyjádření fonému /j/ tedy bude konsistentnější;
- ii. psát foném /g/, který byl psán jako <ğ>, jako prosté <g>, protože používání háčky nebylo konsistentní s ostatním použitím této diakritiky;
- iii. psát foném /i:/, psaný jako <j>, což není konsistentní se zápisem kvantity ostatních vokálů, kde se užívá akut, analogicky jako <í>.

¹⁸ Pro čtenáře bylo pravděpodobně velmi snadné poznat autora/autory, ale autorství nebylo v té době nikdy veřejně odhaleno. Autorství obou je potvrzeno Jungmannovými memoáry, sepsanými v roce 1846, ale publikovanými až o několik desetiletí později. Zde vycházíme z moderního vydání (Jungmann 1973). Pro pasáž týkající se autorství, viz Jungmann 1973: 15.

¹⁹ Sak (2007: 144) píše, že pojednání napsal Jungmann a jeho přítel Vinařický, ale Jungmann je jediným autorem uvedeným na první straně.

Stará (bratrská) ortografie	Ortografie po první skladné opravě
g (<i>geho, gegj</i>)	j (<i>jeho, její</i>)
ey, ay, oy (<i>dey, kray, boy</i>)	ej, aj, oj (<i>dej, kraj, boj</i>)
j (<i>pjle, pjseň</i>)	í (<i>pile, píseň</i>)
ğ (<i>generál, ģroš</i>)	g (<i>generál, groš</i>)

Tabulka 2: První skladná oprava

Reforma byla oficiálně navržena Pavlem Šafaříkem v jeho projevu k filologické sekci Královské české společnosti nauk v červenci 1842, vydaném v tisku následujícího roku (Šafařík 1843). Víme jistě, že Šafařík, jungmannovec, mluvil za mnohé, protože jeho návrh byl přijat nejen filologickou sekci, ale celou komisí *Museum* v Praze a Maticí českou. Posun k těmto dvěma institucím jako arbitřům je zásadní: univerzita už není považována za autoritu, tuto roli přejímá *Museum* a *Maticice*²⁰. Hanka a Jungmann uvítali tuto reformu, což je nepřekvapivé, když uvážíme, že tuto změnu oba navrhli už ve stati *O počátku* (Hanka & Jungmann 1828: 13).

4.3 Druhá skladná oprava

Tato reforma nahradila staré <w, au> za <v, ou> a náslovné <v-> za <u-/ú->, viz tabulka 3.

Stará (bratrská) ortografie	Ortografie po druhé skladné opravě
w (<i>wlk, veliký, wražit</i>)	v (<i>vlk, veliký, vrazit</i>)
au (<i>smlauva, pauta</i>)	ou (<i>smlouva, pouta</i>)
v- (<i>vrazit, vmořit</i>) (<i>vnor, vmor</i>)	u- (<i>urazit, umořit</i>) ú- (<i>únor, úmor</i>)

Tabulka 3: Druhá skladná oprava

Nahrazení náslovného <v-> za <u-/ú-> bylo navrhováno už Hankou v jeho *Pravopise* z roku 1817 (Hanka 1817: 7). Stejná změna byla navržena i později v pojednání *O počátku* z roku 1828 (Hanka & Jungmann 1828: 13, 15), kde nahrazení <au> za <ou> – což odpovídá české výslovnosti – došlo ještě dále k <ú>. Tato změna se pak objevuje i Hankově diakritické reformě, stejně jako se objevila v *O počátku* (Hanka & Jungmann 1828: 13).

Znova byla fôrem pro návrh Maticice, kde Hanka osobně promluvil na toto téma v říjnu 1846. Jungmann se nezúčastnil, jelikož byl vážně nemocný a vyčerpaný (zemřel v roce 1847). Hankova promluva byla reakcí na přednášku Palackého – vycházející hvězdu národního hnutí, který se měl brzy stát jeho jednoznačným vůdcem s přezdívkou Otec národa²¹ – později publikovanou (Palacký 1846). Palacký kritizoval vznikající reformy, hlavně zmiňoval tu poslední (první skladná oprava), která byla přijata, ale s veřejným vyjádřením, že

²⁰ Vlastenecké/České/Národní museum započalo svou činnost v roce 1818 jako vědecká instituce, zatímco Maticice byla podpůrnou organizací Musea a vydavatelstvím pro vědu a vzdělávání zaměřené na šíření českých psaných knih a českých škol a učebnic pro tyto školy.

²¹ Evidentně variace na *Pater patriae* užívané v souvislosti s císařem Karlem IV. Povšimněme si posunu od *patria* [vlasti] k *natio* [národu]!

v budoucnu už žádná další oprava schválena nebude, s obzvláštní zmínkou změny <w, au> na <v, ou>, tedy pozdější druhá skladná oprava! Hankův projev (Hanka 1847b) byl tak negativní a agresivní, že nebyl otištěn v oficiálním časopise *Muzea* („Muzejník“, ČMM), jak by bylo obvyklé, ale byl vydán soukromě, údajně anonymním přítelem Hankovým (nejspíše Hankou samotným). Palacký odpověděl projevem v listopadu 1848, který byl otištěn po mnoha letech (Palacký 1871: 212–224). Roztržka přímo ukázala, že staré bratrství jungmannovců už vzalo za své a s ním i období reforem. Reformy samotné dosáhly statusu quo, který je užíván až do moderní doby.

5 Tři desetiletí pravopisných reforem II. – diakritická oprava

Jak jsme viděli výše, váha reforem spočívala hlavně na Václavu Hankovi. Musíme zdůraznit, že Hanka došel úspěchu se všemi výše zmíněnými reformami, ale ne se svou diakritickou reformou, která se držela následujících principů:

- i. nahrazení diakritických písmen <š, ž, č> nově vytvořenými písmeny <σ, z, ʷ>;
- ii. nahrazení digrafu <ch> jednoduchým grafémem <h>;
- iii. nahrazení digrafu <ou> archaizujícím písmenem <ú>;
- iv. nahrazení <ů> archaizujícím písmenem <ó>²²;
- v. nahrazení háčku tečkou²³, což je archaizace ortografie – stejné tvary diakritiky jsou používány už Husem v jeho *Orthographia bohemica*²⁴.

Reforma zachovává diakritický zápis, dokonce jej archaizuje na straně jedné, ale na straně druhé tři písmena s diakritikou jsou odstraněna a nahrazena novými výtvoři, viz tabulka 4.

Stará (bratrská) ortografie	Diakritická oprava
š (šat, široký, všechno)	σ (sat, široký, všechno)
ž (život, žízeň)	z (zivot, zízeň)
č (čilý, čirý)	ʷ (uily, uiry)
ch (chudý, chuť)	h (hudý, huť)
ou (touha, bouře)	ú (túha, búře)
ů (půle, vůči)	ó (póle, vóci)
ť, ď, ň, ě, ř (sít, vid, hoň, věř, vpřed, tři)	ṭ, ḍ, ṇ, ě, ř (sít, vid, hoň, věř, vpřed, tři)

Tabulka 4: Diakritická oprava

Tato oprava se objevila v podobě dodatku Hankova *Pravopisu* z roku 1844 a byla takto vydávána i v následných vydáních (Hanka 1844, 1847a, 1848, 1849). Hanka sám se jí držel,

²² Srov. polský grafém <ó>, který vzešel z původního západoslovanského /o/, ale vyslovuje se dnes jako (sekundární) [u], tedy stejně, jako původní /u/

²³ Povšimněme, že <ř> je nahrazeno <ri>, protože <ř> je vždy následováno <i, í> a nikdy <y, ý>.

²⁴ *Orthographia bohemica* nepoužívá háček, ale tečku. Tato norma byla později nahrazena makronem, aby bylo mezi oběma diakritikami možno lépe rozlišit.

ale nenašel mnoho vlivných následovníků (kromě Kašpara 1900), a i jeho vlastní práce byly po jeho smrti tištěny pomocí standardní ortografie.

Celá reforma může být rozdělena do dvou pod-reform: nahrazení třech diakritických písmen a <ch> nově vytvořenými písmeny (diakritická část jako taková), a archaizující psaní <ou, ů> a zbývajících písmen s háčkem pomocí starého pravopisu (část archaizující).

Je třeba vzít v potaz, že tato diakritická oprava zahrnovala i všechny změny druhé skladné opravy, protože druhé skladné reformě o dva roky předcházela. Můžeme tedy chápat druhou skladnou opravu jako přijatou část širší reformy, diakritickou opravu potom jako její část nepřijatou.

Pohledem zpět zjistíme, že Hanka už používal podobné symboly jako pro svůj diakritický oddíl ve svém vydání Dobrovského *Slavína* (obzvláště Dobrovský 1834: 5, ale jsou používány *passim*), kde slouží pro svého způsobu „fonemickou transliteraci“ – srov. starší vydání (Dobrovský 1806: 4). Protože Dobrovský zemřel roku 1829, můžeme si být jisti, že je tato inovace čistě dílem Hankovým.

Je pozoruhodné, že Hankova diakritická reforma měla předchůdce v Jánů Herkel'ovi, který přišel s návrhem jednotného pravopisu slovanských jazyků jako součásti jeho uměle vytvořeného univerzálního panslovanského jazyka (Herkeľ 1826, moderní vydání a překlad Buzássyzová 2009) s obdobnými hlavními rysy pravopisu, jaké ve své ortografii navrhl Hanka v roce 1844, o téměř dvě desetiletí později.

Zajímavé je, že zatímco Hanka používá nová písmena pro /š, ž, č, ch/, Herkeľ se přidržuje písmen azbuky, až na ž²⁵ (viz tabulka 5), a podobnost nejen tvarů, ale i obzvláště samotné myšlenky, je zarážející. Hanka tvrdí, že nahrazení písmen s diakritikou je motivováno čistě esteticky, ale je vysoce pravděpodobné, že jen nechtěl být nařčen z panslavismu, jak se již stalo u *O počátku* v roce 1827. Je třeba zdůraznit, že Hanka v *Pravopise* nepoužívá žádnou panslavistickou argumentaci, ale protože použil podobnou ortografii pro vydání Dobrovského (1834) jako jakousi vědeckou slovanskou ortografii, jeho utajené panslavistické záměry jsou jisté; hlavně, když uvážíme, že i „archaizující“ část reformy svou archaizací vracela český pravopis do obecně slovanského stavu. Můžeme si být jisti, že Herkeľova gramatika byla v Praze známa, protože minimálně Pavel Josef Šafařík se o tento projekt zajímal a byl klíčovým členem jungmannovské skupiny. Později kritizoval Herkeľovu gramatiku pro její špatnou kvalitu, nikoliv pro panslavistické záměry²⁶.

Herkeľův pravopis	Pravopis v azbuce	Hankův pravopis	Český pravopis
Ш	ш	ш	Š
Ж	ж	ж	Ž
Ч	ч	ч	Č
Х	х	ћ	Ch

Tabulka 5: Srovnání různých pravopisných systémů

²⁵ Herkeľ tvrdí, že „Russicum ꝥ discrepat a litteris Europaeis, Bohemicu vero ž est Europaeum, imprimis si signum ad medium collocetur ꝥ.“

²⁶ Šafařík v dopise Kollářovi z 1. března 1826 (Šafařík 1874: 64). Šafařík byl obeznámen s rukopisem, protože kniha vyšla roku 1827. Kritika byla mířena na provedení, nikoliv samotný projekt.

Byl to však Hanka, kdo si vzal nápady na své pravopisné reformy od Herkeľa, nebo se oba inspirovali nějakým třetí zdrojem? Víme jistě, že Hanka používal velmi podobného systému písmen ve svém překladu *Slova o pluku Igorově* (Hanka 1821b, viz obzvlášť stranu viii), kde používal stejná písmena pro *č* a *ch*, ale inovovaná pro *š* a *ž*²⁷. Poznamenejme, že se drží literami Dobrovského v té době ještě nepublikovaných *Intitutiones* (Dobrovský 1822), ale víme jistě, že Dobrovský tato písmena nepoužíval (viz Dobrovský 1822: 3, 7). Nejstarším důkazem Hankovy reformy psaní *š*, *ž*, *č*, *ch* jsou k nalezení v dopise Hankovi od jeho blízkého přítele Sklenčky, který v roce 1814 píše, že ve ztraceném dopise od Hanky byly „divní háky a kliky“ namísto těchto písmen (Kolář 2016: 193)²⁸.

K tomu všemu v anonymním spisu *O počátcích* (napsaném Hankou a Jungmannem, jak již víme) se objevuje tato pasáž:

...a pro *č*, *š*, *ž* a *ch* gednoduché tahy byly, mohlaby se té neydokonalejšj mezi všemi gazíky po boku postawiti. Ale my...ponecháváme uwedenj takowých gednoduchých tahů časům budaucjm. ([Hanka & Jungmann] 1828: 13).

V tomto pojednání nejsou žádné příklady daných písmen. Víme jistě, že to byla tato pasáž, která byla předmětem Nejedlého ostrého odmítnutí, když píše

und anstatt *č*, *š*, *ž* und *ch* einfache Züge gebraucht werden sollten, die man wahrscheinlich erst wieder erfinden, oder wohl gar aus dem Russischen entlehnen sollte (denn dahin mag wahrscheinlich die Tendenz des Ungenannten gehen, da die Russen diese einfachen Züge in ihrer Sprache haben: ч (*č*), ш (*š*), ж (*ž*), x (*ch*)), so ist diese Grille lächerlich, verdient kein männliche Würdigung und man müßte das ganze klassische Schreibgebäude im Böhmischen einstürzen, um sich der russischen Schreibart zu nähern, wodurch ein nutzlose und unsinnige Verwirrung entstehen würde. [a namísto *č*, *š*, *ž* a *ch* by se měly užívat jednoduché tahy, které by se měly pravděpodobně nejdřív vymyslet, nebo zcela přímo z ruštiny přebrat (neboť k tomu mohou nejmenovaní mít sklon, protože Rusové tyto jednoduché tahy ve svém jazyce mají: ч (*č*), ш (*š*), ж (*ž*), x (*ch*)), takže je celý tento rozmar směšný a nezaslouží si mužného uznání a člověk by musel nejdřív zničit celou klasickou stavbu češtiny, aby se přiblížil ruskému pravopisu, čímž by vznikl zbytečný a nesmyslný zmatek] (Nejedlý 1828: 16–17)

Z toho je jasné, že to nebyla jen analogická oprava, která způsobila Nejedlého opozici, ale celý komplex reforem (včetně obou skladných). Víme, že Jungmann, spoluautor *O počátku*, cítil potřebu se veřejně bránit ve svém *Beleuchtung*. Dokonce zmínil i problematiku písmen s diakritikou:

Was endlich die Buchstaben *č*, *š*, *ž* und *ch* betrifft, so wäre unser Alphabet ohnstreitig vollkommener wenn wir für selbstständige Laute, wie diese es sind, auch selbstständige Zeichen hätten. Uibrigens, wenn Jemand glaubt dass russische oder cyrilische Lettern wirklich in die böhmischen (b. i. Lateinische oder deutsche) Schrift aufgenommen werden können, so veräth

²⁷ Z technických důvodů je jen popíšeme – pro *š* Hanka užíval B, jen otočené doleva, pro *ž* užíval P, opět jen otočené.

²⁸ Je zajímavé, že Sklenčka se těmito inovacím vysmívá, asi nevěda o Hankově autorství (nebo chytře se vyhýbaje přímému konfliktu).

er einen schlechten Geschmack. ... alle übrigen Aenderungen, die nur Vereinfachung der Schriftzüge bezwecken, überließ er einer künftigen Generation, die den Verbesserungen nicht so abhold wäre wie die gegenwärtige. [A co se konečně týče písmen č, š, ž a ch, naše abeceda by byla jistě dokonalejší, kdybychom pro tyto samostatné hlásky, a to dotyčné jsou, také měli samostatné značky. Mimochodem, pokud se někdo domnívá, že ruské či cyrilská písmena lze skutečně začlenit do českého (tedy latinského nebo německého) písma, provinil by se špatným vkusem... ale všechny ostatní změny, které slouží jen ke zjednodušení způsobu psaní, je nutné ponechat budoucí generaci, která nebude mít takový odpor k vylepšením, jako má ta současná.] (Jungmann 1829, 50)

Můžeme si tedy být jisti, že Hanka užíval svou ortografii v nějaké podobě již v roce 1814. Ortografie, kterou používal pro tisk v roce 1821 (v částečně odlišné podobě, viz Hanka 1821b), byla ta, kterou on – a Jungmann – navrhli v roce 1828 *pro futuro* a se kterou konečně vystoupil v roce 1844 a od té doby užíval. Můžeme si tedy být jisti, že Herkeľův pravopis nebyl Hankou pouze okopírován, ale že přišel z paralelního zdroje, který si ukážeme později.

6 Od Hanky přes Jungmanna k Dobrovskému a Kopitarovi

Výše už jsme viděli, že jestli nějaká jiná osoba druhé generace českého obrozeneckého hnutí kromě Hanky měla zájem a zasloužila se o nové uzpůsobení pravopisu, byl to její vůdce Josef Jungmann sám. Víme teď, že byl anonymním spoluautorem pojednání *O počátku* a autorem *Beleuchtung*. Musíme pamatovat, že v *O počátku* se nesetkáváme pouze s návrhem analogické opravy, ale také všech následujících včetně diakritické, a že *Beleuchtung* není pouze obranou analogické reformy, ale reforem všech. Viděli jsme výše, že Hanka navrhl diakritické opravy v nějaké podobě už ve stejné době jako analogickou reformu, a víme jistě, že všechny později přijaté reformy byly od roku 1828 (tj. od vydání *O počátku*) svázány s pozdější diakritickou reformou.

Jungmannův příspěvek k diakritické reformě nebyl plně příznám ani přijat (viz Zelený 1873: 193). Z pohledu pozdějších generací Jungmann tuto reformu považuje za chiméru, ale protože sám Jungmann ve svých *Zápisích* (1973: 15) přiznává spoluautorství a brání všechny teze pojednání, není pochyb, že reformy byly i jeho výtvozem; obzvláště proto, že v těch samých *Zápisích* (1973: 105–108) píše, že by bylo lepší, kdyby všichni Slované užívali jeden spisovný jazyk. K tomu máme i korespondenci mezi Jungmannem a jeho nejbližším přítelem Markem ze září 1813 (Jungmann 1882: 37), kde píše, že Dobrovský, Linde a jiní Slované se přimlouvají za sjednocení slovanských pravopisů. Jungmann píše, že základem bude latinka s nahrazenými písmeny s diakritikou. Říká, že Dobrovský s „pražskými“ míní, aby se užívalo ruské <ч> za <č>, <з> za <z>,²⁹ <ж> za <ž> a <ш> za <š> – poslední dvě písmena souhlasí s Hankovým pozdějším návrhem! Jungmann zmiňuje sjednocování ortografie i v pozdějších dopisech (viz Jungmann 1882: 38) a v tom samém dopise z listopadu 1813 píše, že ruské <ж> je „trochu neohrabané“ (Jungmann 1882: 39). Protože už víme, že Herkeľ používal písmena azbuky, kromě <ж>, zdá se, že nejen je tato charakteristika jeho ortografie shodná s Jungmannovou, ale převzatá od Jungmanna, přímo či nepřímo.

²⁹ Povšimněme, že toto nahrazení už dále navrhováno nebylo.

V dopise z neznámého měsíce (nejspíše ale dubna) roku 1814 Jungmann znova píše Markovi, že by byl ochoten přijmout <u, x, v> (tentokrát užívá azbukové u, ne v), ale stále odmítá <ж> (Jungmann 1882: 40). Z dopisu je vidno, že i Marek byl členem skupiny reformátorů pravopisu, protože Jungmann odmítá jak Dobrovského, tak Markovu náhradu za <ž> (bez jejich konkrétních příkladů). Naléhá na Marka, aby spolupracoval s Kopitarem a Dobrovským (Jungmann 1882: 41). Kopitarovo jméno je pro nás důležité, protože je nám známo, že Kopitar napsal – anonymně, ale s nezpochybnitelným autorstvím – pojednání o nutnosti všeslovanského pravopisu ([Kopitar], 1813) a tato studie byla do češtiny přeložena Jungmannem ([Jungmann], 1813) – opět anonymně, ale autorství je jisté.

Když už jsme u Kopitara³⁰, zachovala se nám jeho korespondence s Dobrovským. Dobrovský napsal Kopitarovi koncem roku 1809: „Ich meyne weitläufig in Rücksicht der Revision der Orthographischen Versuche, die freylich für mich ihren Werth hat, aber kaum für Lernende.“ [Myslím to obecně s ohledem na revizi ortografického pokusu, která pro pro mne svou hodnotu má, ale sotva pro studující.] (Jagić 1885: 43).

V březnu 1810 píše Dobrovský:

Für *v* schlage ich das lat. *q* vor, da man es zu nichts ändern brauchen kann; doch gefällt ändern *c* für *v* und *ç* für *v*, wie es schon Micalia gebraucht hat. *u* will niemanden gefallen, eben so wenig *u*, das ohnehin in zwey Elemente aufzulösen ist; für *ж* bringe ich *z* (in der Mitte stark durchstrichen), der Aenlichkeit wegen mit *z*, oder *z* mit einem cedil, weil die Punkte oberhalb (*ž*) nicht allen behagen. Doch sollte man das lateinische *x* auch wozu verwenden. Man mache also ein *ж* daraus, oder lasse es für *χ* gelten. Die Servier wünschten auch Zeichen für *tj* und *dj*, d.i. für ihren Zischer *h* und den mildern, wofür die Pohlen *dz*, die alten Slawen *žd* schreiben; was aber am meisten nöthig wäre, ist ein Zeichen für *ь*, denn *j* am Ende der Consonanten will, so wenig als der Apostroph ' (*n', t', d', m'* etc.) vielen nicht gefallen. Die erste Sitzung hat ein Ende und es wird nichts ausgemacht, als diess, man soll mit lat. Lettern schreiben, indessen aber behelfe man sich, wie man kann. [Místo *v* navrhuji latinské *q*, protože se stejně nedá na nic jiného použít; ale někomu se líbí *c* za *v* a *ç* za *v*, jak to už užil Micalia.³¹ *u* se nechce líbit nikomu, tím méně *u*, které ostatně je rozložitelné na dva prvky; místo *ж* navrhuji *z* (výrazně přeškrtnuté uprostřed), kvůli podobnosti se *z*, nebo *z* s cedilou, protože ne každému se líbí puntík nad *ž*. Ale latinské *x* by se taky mělo na něco použít. Může nahradit *ж* nebo použít to pro *χ*. Srbové by si přáli také zanky pro *tj* a *dj*, to je pro jejich sykavé *h* a měkčí, pro co Poláci *dz*, staří Slované píší *žd*; ale je ale nejpotřebnější, že znaménko pro *ь*, protože mnohým se nelíbí *j* na konci souhlásek, stejně jako apostrof ' (*n', t', d', m'*)- První setkání je u konce a nic se nedohodlo, než to, že se má psát latinskými písmem, v ale ale si člověk má pomoci, jak může.] (Jagić 1885: 107–108).

Kopitar upřednostňoval sjednocený pravopis založený na azbuce; v únoru 1810 píše:

Hätten wir nur eine, kyrillmässige, Orthographie! so wäre einmahl die *conditio sine qua non* erfüllt: *quaerite primum orthographiam, cetera ordine venient* als natürliche Zugabe. [Kdybychom tak měli jedinou, cyrilskou orthografii! Tak by byla jedinečně naplněna *conditio sine*

³⁰ Vztah mezi Kopitarem a Dobrovským byl přátelský, ale po Dobrovského smrti vztahy Kopitara s Hankou a Jungmannem zhořkly, i když se Šafaříkem se dále přátelil (Vidmar 2014: 33–35).

³¹ Mínen Jacobus Micalia (Jakov Mikalja) (1601–1654), italo-chorvatský misionář, lingvista a lexikograf, který navrhl, mimo jiné, chorvatskou ortografii a také napsal latinskou gramatiku pro chorvatské studenty.

*qua non: quaerite primum orthographiam, cetera ordine venient*³² jako přirozený důsledek.] (Jagić 1885: 90).

Zdá se, že nápad všeslovanské ortografie pochází od Kopitara, protože v jeho gramatice slovinštiny z roku 1810 píše:

...die Wichtigkeit und Notwendigkeit einer gleichförmigen Orthographie ist einleuchtend; der alte Schlendrian hat nichts für sich, als die Gewohnheit der wenigen Slawischen Dilettanten, die ihren kleinen Patriotismus dem grösseren wahren aufopfern sollten... [...důležitost a nutnost jednotného pravopisu je zřejmá; stará nedbalost není v sobě samé nic jiného než zvyk několika slovanských diletantů, kteří by měli obětovat své malé vlastenectví tomu většímu a pravému...] (Kopitar, 1808: xxvii–xxviii).

Dobrovský sám publikoval jen velmi schematickou vizi, nikoliv kompletní návrh všeslovanského pravopisu ve své Slovance (Dobrovský 1814: 48–50). Obzvláště zmiňuje česko-ruskou pasigrafii od Puchmajera jako průkopnické dílo v oboru.

Zdá se, že plán stvořit všeslovanskou univerzální ortografii – a všeslovanský jazyk, pokud možno – byl zakořeněn hlouběji, než bychom mysleli, vzhledem k tomu, že má původ u Kopitara, Dobrovského a Lindeho³³.

7 Závěry

Hankova „diakritická oprava“ je tedy hluboce zakořeněná v myšlence jednotného všeslovanského pravopisu, ač se k tomu Hanka veřejně nepřiznal, protože panslavismus byl v jeho době v rakouské monarchii předmětem policejního sledování. Ze stejného důvodu Jungmann, který spolupracoval na stejných projektech, veřejně popíral veškerá nařčení z panslavismu – obzvláště od Nejedlého – ačkoliv se soukromě držel stejných myšlenek. Podobné nápady nacházíme u Herkeľa, který se dokonce opovážil vydat svoji univerzální všeslovanskou gramatiku s východiskem v Dobrovského a Kopitarových myšlenkách. Představy o panslavistické ortografii (nebo dokonce gramatice) byly sdíleny soukromě, jak vidíme, nejprřednějšími slavisty té doby. Nemusíme zdůrazňovat roli Dobrovského a Kopitara při ustavování slavistiky, ale Jungmann byl neoficiálním vůdcem své generace a hlavně bohemista. Hanka byl rozhodně vážený a mezinárodně uznávaný vědec³⁴, vůbec ne filologický outsider.

Diakritická reforma byla součástí celého většího systému reform staršího pravopisu češtiny, vzhledem k tomu, že analogická oprava byla „etymologická“ a tedy přibližovala český pravopis k obecně slovanskému pravopisu; stejně tak obě skladné opravy. K „panslavizaci“ českého pravopisu se však přistupovalo pokradmu a ve skrytu (ačkoliv Nejedlému byla tato agenda zřejmá, jak jsme viděli) a v několika krocích, což vedlo k přijetí reform jen

³² „bezpodmínečná podmínka: hleďte si nejdříve pravopisu, jiné věci pořadě přijdou.“

³³ Linde píše v předmluvě své gramatiky polštiny o potřebě univerzálního všeslovanského jazyka jako nutnosti k brzkému vyřešení.

³⁴ Byl to Hanka, kdo vydal první edici Remešského evangeliáře v roce 1846 a získal od cara Řád svaté Anny (a s ním i rytířský titul) a od rakouského císaře diamantový prsten.

částečně. Byla přijata analogická a obě skladné opravy, ale už ne diakritická, která však byla pro Hanku skutečným jádrem a cílem jeho reformy. Z Hankova úhlu pohledu byl výsledek reformy omezený a částečný, ale z pohledu uživatelů spisovné češtiny, neznalých tajné agendy v pozadí, byly reformy samotné více než dostačující; tito uživatelé už také byli reformami znaveni.

Důvody pro toto selhání jsou pravděpodobně mnohé, ale jmenovat můžeme dva: zaprvé, nová diakritická ortografie by musela – oproti ostatním reformám – zavést sadu úplně nových písmen, nikoliv jen recyklovat stávající. Druhým důvodem je, že se změnila celá atmosféra a kontext českého národního hnutí: v roce 1848 bylo dosaženo obrození, nebo k němu bylo alespoň blízko, a nově získaná sebedůvěra nepotřebovala již panslavistickou podporu. Pro politiky nové generace, jako byl František Palacký (ačkoliv původně jungmannovec) nebo Karel Havlíček Borovský (zřejmě první skutečně liberálně smýšlející český politik), bylo snazší pracovat v rámci austroslavismu (tj. politického partnerství slovanských národů v habsburské monarchii, nikoliv žádný politický svaz), než se přidržovat nějakého iluzorního ideálu panslavismu, rusofilie atp.³⁵ To neznamená, že panslavismus a myšlenka všeslovanského jazyka vymřela, ale padla z piedestalu a už nikdy pravopis neovlivnila.

---

³⁵ Havlíček v Pražských novinách píše ve svém článku Slovan a Čech v roce 1846 že „Slované nejsou jedním národem“ a že „Ruští panslavisté...počínají všude místo ruský říkati a psáti všude slovanský, aby pak místo slovanský zas také ruský říci mohli“ a „aby někdy Slované všichni jediného jazyka...užívati mohli je věc nemožná.“ (Havlíček Borovský 1986: 55–81)

KLASICISMUS, ČESKÝ JAZYK A JUNGSMANN

1 Klasicismus v českém národním obrození první poloviny 19. století

České národní obrození slouží jako jeden z nejlepších příkladů národního obrození 19. století, obzvláště proto, že jeho strategie byly často kopírovány pozdějšími a podobnými stře-doevropskými hnutími. Termín klasicismus se stal jedním z nástrojů ve vnitřní debatě mezi obrozenci v prvních dekadách 19. století. Na následujících řádcích se pokusíme analyzovat jeho pozadí, argumentaci klasicismem a jeho výsledky.

Poznámka: níže citované texty autorů 19. století obvykle užívaly soudobou ortografii, často odlišnou od našeho současného úzu, jak je ostatně tématem tohoto článku. Každodenní praxí bylo užívat poněmčenou variantu jména a příjmení, pokud byla publikace v němčině (Johann Nagedly namísto Jan Nejedlý). Pro jednoduchost budeme používat napříč celým článkem moderní tvary jmen a příjmení. Jungmannovy osobní poznámky (Zápisky, Jungmann 1973) budou citovány z moderního vydání; jinak budou citovány původní publikace. Názvy publikací budou citovány původním dobovým pravopisem jak pro češtinu, tak pro němčinu.

2 Jungmann, Nejedlý a klasicismus

Josef Jungmann byl vedoucí postavou českého národního obrození, a nejenže se stal prvním neformálním “otcem národa”, jakožto ústřední postava široké sítě buditelů; kromě toho jako filolog a žák Josefa Dobrovského také přeformuloval jak literární, tak jazykovědnou bohemistiku. Obě jeho funkce byly úzce propojeny: postavení získal jako filolog, což Jungmannovi též dalo autoritu a uznání národního vůdce (jakkoliv čistě neoficiální), což mu dalo neformální moc rozhodovat opět filologické rozepře.

Jedna z diskuzí, kterých se Jungmann účastnil, byla ta o klasicismu, které věnoval článek *O klassičnosti v literatuře wůbec a zvláště české* publikovaný roku 1827¹, který není čistě

---

¹ Tato studie má tři mírně odlišné verze: původní rukopis; verzi publikovanou roku 1827 v *Časopise společnosti vlastenského Museum w Čechách*, která byla částečně přepracována Paleckým, editorem časopisu; a verzi z roku 1841, která je konečným zněním pro Jungmannovy sebrané spisy – ta ale překvapivě není založena na

teoretickým pojednáním, ale též skrytou polemikou s Janem Nejedlým, ačkoliv tento není v celém článku vůbec zmíněn.

Pro kontext nutno zmínit, že Jan Nejedlý (též Johann Necedly, 1776–1834) byl od roku 1801 druhým profesorem českého jazyka a literatury na pražské univerzitě a žákem tamního prvního profesora, Františka Martina Pelcla (Franz Pelzel, 1734–1801). Kromě jeho rozsáhlé vědecké, hlavně gramatografické práce, to byl Nejedlý, kdo prvně přeložil Homéra do češtiny (první knihu Iliady, vyšla 1802). Byl to tedy Nejedlý, kdo uvedl do češtiny dílo klasické poezie, včetně svých osobních principů českého hexametru, a dokonce tištěno antikvou (fraktura byla obvyklým písmem českého tisku té doby). Antikva byla též spojována už od dob humanismu s klasickou literaturou.² Nejedlý byl oponentem jazykových inovací, včetně neologismů, výpůjček (z ostatních slovanských jazyků) a ortografické reformy. Holedbá se ve svém překladu *Idyllen* Salomona Gessnera z roku 1829, že je překlad psán klasickou češtinou, čistou a neposkvřenou cizími a nemotornými slovy. Toto bylo mířeno přímo na Jungmannovy překlady a adaptaci programu lexikálního obohacení českého slovníku (plně realizovaného v jeho díle *Slownjk česko-německý, 1835–1839*).

Rostoucí nevraživost mezi Jungmannem a Nejedlým není třeba dokumentovat nepřímo poznámkami a náznaky v jejich člancích; je také doložena ve vzpomínkách jejich současníků a soukromých dopisech přátelům a kolegům. Jungmann dokonce věnuje Nejedlému jeden ze svých zápisků, původně z roku 1846 (Jungmann 1973: 14–16). Ačkoliv styky Jungmanna a Nejedlého nebyly časté ani přátelské už před ortografickým sporem zmíněným níže (Sak 2007: 34), Jungmann ve svých mladších letech příležitostně publikoval své překlady v Nejedlého časopise *Hlasatel český*, obzvláště básně Alexandra Popea a Thomase Graye.

Jungmannovo pojednání o klasicismu není akademickým dílem, ale ostrou polemikou s Nejedlým, a součástí širšího rozporu mezi dvěma přístupy ke stavu českého jazyka a literatury v první polovině devatenáctého století. Nejzásadnějším a nejdiskutovanějším bodem byla otázka ortografické reformy a toho, co pro ni klasicismus znamená a znamenat by měl.

Je nutno dodat, že rozsáhlá část pojednání (zhruba prostřední oddíl) je pouze přepracování textu publikovaného v *Das Gesamtgebiet der deutschen Sprache, nach Prosa, Dichtkunst und Berendsamkeit theoretisch und practisch dargestellt. Erster Band. Philosophie der Sprache* od Karla Heinricha Ludwiga Pölitze. Konkrétně Jungmann cituje od úvodu po část o filosofii jazyka (Pölitze 1825: 1–34). Je to právě Pölitze, který prvně přesouvá ohnisko od tradičního *konzervujícího* klasicismu ke *kultivování* úzu živého jazyka. Jungmann většinou přijímá všeobecné výroky Pölitze, ale vynechává části textu zaměřené na německé prostředí a další části, které jsou zbytečné pro jeho vlastní argumentaci (viz Novák 1910: 166–121). Je třeba zdůraznit, že Jungmann Pölitze ve svém textu přímo cituje³.

---

původním rukopise, ale na Palackého upravené variantě. Pro účely toho článku byla použita první publikovaná verze, ta upravená Palackým, neboť je to ona, která měla největší vliv na veřejnost. Pro redakční poznámky viz Zelený (1873: 401–402), Novák (1909: 121–123), Vodička (1948: 20–21). Jednotlivá vydání se liší už názvy, natož obsahem.

² Nejedlý také publikoval další kousek s klasickým motivem, a to jmenovitě *Numa Pompilius, druhý král Římský* (1808) od Jean-Pierra Claris de Florianiana (v originále: *Numa Pompilius, second roi de Rome*, Paříž 1786), přeložený samotným Nejedlým.

³ Překvapivě, Sak (2007: 126), ač přímo cituje Jungmannův text, vůbec nezmiňuje Pölitzeův vliv, ač jej zmiňuje i Jungmann sám přímo v textu.

3 Jungmann a jeho přístup ke klasicismu

Jungmannův článek má tři oddíly: první je úvodní a je to plně nezávislé dílo Jungmannovo; prostřední část se silně opírá o Pölitze; třetí je Jungmannova aplikace Pölitzeova přístupu na český jazyk a literaturu, paralelně s Pölitzeovou aplikací na německý materiál. Je nutno podotknout, že Pölitzeova kniha byla publikována v roce 1825 a Jungmannův článek v roce 1827 (a musel před tím projít úřadem censors), takže Jungmann reaguje na to, co on považuje za nejaktuálnější stav debaty. Z hlediska metodologie Jungmann s Pölitzem (1825: 13–14) sdílí obecný sémantický posun, jelikož pro Pölitze i Jungmanna termín *klasický* znamená *kulturní*⁴ (viz Jungmann 1827: 29–30).

V první části statě (*introductio*), Jungmann přináší etymologické postřehy ke slovu *klasický* v latině a jeho tři významy: 1. společenský význam (první třída podle reformy Servia Tullia); 2. vojenský význam (*classicum canere*); 3. námořní význam⁵.

Prostřední část je povětšinou jen přímým překladem Pölitze – zhruba stran 13–29 původního textu. Jungmann vynechává pouze ty věty originálu, které jsou příliš těsně vázány na situaci německého jazyka (obvykle německé situace, neschopnost francouzštiny vyjádřit německou filosofii, atp.); příležitostně pár řádků přidává – obzvláště povšimnutí hodné jsou charakteristiky řeckých a římských autorů (viz Novák 1910: 119–120). Obsáhlé výtahy z Pölitze lze nicméně pokládat za *přímý převod* (nebo lépe: *translatio*) německého obrození do českého *sui generis*.

Následující argumenty Pölitzeovy jsou citovány ve druhé části:

- i. Klasické období není výsledkem práce jednoho autora nebo několika málo autorů, ale množstvím soudobých, vzdělaných, originálních a výtečných autorů (Jungmann 1827: 177–178; srov. Pölitze 1825: 14–15);
- ii. Jen takové klasické období *posvěcuje* (jak přímo Jungmann píše *poswěcuje*) národní literaturu a buduje základ pro budoucí duchovní a mravní vzdělávání a bohatství jazyka (Jungmann 1827: 177–178, srov. Pölitze 1825: 14–15);
- iii. Tvzení, že čím liberálnější (*volnomyslnější*) je vláda, tím snadněji se lidský duch a jazyk rozvíjí a podporuje tím klasičnost daného jazyka (Jungmann 1827: 178; srov. Pölitze 1825: 17–18);
- iv. Důraz na životně důležitý vztah mezi stavem náboženství, vědy, filosofie, všeobecné morálky, poezie a historiografie na straně jedné, a jazyka na straně druhé (Jungmann 1827: 178–179; srov. Pölitze 1825: 18–19);

⁴ Jen ve smyslu slova *cultura (animi)*, jak bylo užito Ciceronem v jeho *Tusculanae Disputationes*, tzn. jako „zemědělská“ metafora odvozená od latinského *colō, colere, coluī, cultus* „orat, obdělávat, obstarávat, pěstovat“.

⁵ Jungmannův původní text, tak jak jej známe z pozdějších publikovaných verzí (srov. Vodičkovy vydání z r. 1948: 103), obsahuje slovní hříčku mířenou na jeho nejmenovaného soka (zjevně Nejedlého), který, podle Jungmanna, bere jen první význam příliš k srdci. V této první části Jungmann hanobí ty, kteří se buď považují za živoucí klasiky nebo odmítají jakékoliv nové podniky na poli literatury a považují kánon za navždy uzavřený.

- v. Skutečně klasický jazyk je ten, který dokáže vyjádřit jakoukoliv myšlenku, dokáže sloužit pro vyjádření jakéhokoliv intelektuálního, uměleckého a mravního předmětu (Jungmann 1827: 180; srov. Pölitz 1825: 27–29);
- vi. Zlatý věk je tím obdobím, kdy daný národ dosáhl nejvyšší fáze svého fyzického, intelektuálního, uměleckého a mravního vývoje. Odpověď na to, které období historie daného jazyka je zlatým věkem, by měla být rozhodnuta budoucími historiky (Jungmann 1827: 181–182; srov. Pölicz 1825: 27–29).

Třetí část je plně nezávislá na Pöliczovi; zde Jungmann aplikuje výše zmíněné teze na historii českého jazyka a literatury – pro tuto sekci můžeme použít termín *adaptatio*. Jungmann rozlišuje tři období (1827: 35–39):

- i. Staré období, odpovídající modernímu označení *staročeský jazyk a literatura*
- ii. Střední období, odpovídající tradičnímu zlatému věku z pohledu jeho současníků; moderní označení je *střední čeština*. Jungmann uvádí, že označení *zlatý pro rudolfinský věk*⁶ neznamená nic jiného, než že množství literárních děl dosáhlo vrcholu. Jungmann odmítá myšlenku, že tento vrchol znamená i konec pro jakoukoliv novou produkci nebo zákaz všech změn a reforem, obzvláště, že tento opačný názor by nutně vedl ke konci češtiny jako prostředku vzdělávání a gramotnosti, a český národ se tehdy mohl rovnou připojit k v té době nadřazenému národu, tedy Němcům (Jungmann 1827: 18).
- iii. Konečně, nové období literatury, je, jak Jungmann (1827: 27) píše, pro některé *σκάνδαλον*. Pro Jungmanna je to jedině *současné* užívání jazyka, které způsobuje jeho užití v plné škále ve všech kontextech, jak bylo zmíněno dříve, a dokonce přinese v blízké budoucnosti nový zlatý věk. Je to typicky Jungmannovské prohlášení o literatuře, která může růst nejen skrze původní díla, ale také ta překladová.

Poslední odstavec konstatuje, že národ bez klasických děl (ve smyslu výše zmíněném) je neslavně ztracen a časem se vytratí; ale i mrtvý jazyk s klasickými díly, ačkoliv zahynul, přežívá v těchto dílech, která budou navždy pojmenována po tomto jazyce (viz Jungmann 1827: 39).

4 Česká ortografie v rámci jungmannovského klasicismu

Ortografické rozepře první poloviny devatenácté století byly opakovaně rozebrány do detailu, který zde není možno opakovat. Z relevantní literatury odkážme na předchozí studie: Zelený (1873; obzvláště pp. 176–199); Hattala (1877; obzvláště pp. 183–201); Chalupný (1909: 59–61); Vondrák (1926; obzvláště pp. 52–53), Tešnar (2000); Tešnar (2001); Tešnar (2003); Sak (2007: 140–149); Pleskalová & Šefčík (2007: 516–519).

Česká ortografie počátku devatenáctého století byla založena na tzv. *bratrském pravopise*, který byl, navzdory evangelickému názvu, používán jako norma jak většinovými

---

⁶ Překvapivě pro moderního čtenáře, Jungmann ztotožňuje zlatý věk s vládou císaře Rudolfa II., nikoliv s celým obdobím humanismu, avšak stejné srovnání bylo dobovou normou.

katolíky, tak reformovanými křesťany, tedy náboženskou menšinou tvořenou hlavně potomky Bratrstva. Byl užíván v českých zemích (kromě německy mluvících oblastí) i mimo ně, hlavně v pruském Slezsku – zde tzv. Moravci, katolické obyvatelstvo Horního Slezska hovořící moravskými dialekty – a v Uherském království – zde používán Slováky, a to i za hranicemi území dnešního Slovenska. Toto bylo hlavně díky práci katolického gramatografa Matěje Václava Štajera (též psáno Šteyer, 1630–1692), který přinesl normu bratrského pravopisu, ač lehce pozměněnou, do katolického prostředí (Koupil 2015: 155–156). Tato norma vyvstala ze dvou teoretických prací o české ortografii: anonymního spisu *Orthographia bohémica*, obvykle přisuzovaného náboženskému reformátorovi Janu Husovi a datovaného do roku 1412 (viz kritické a komentované vydání Voleková & Dragoun 2019: xxxv–xxxvii), který zavádí diakritickou ortografii; a díla *Grammatyka Česká w dwogij stránce wywedená* od Beneše Optáta, Petra Gzela a Václava Philomanta (1533; část o české ortografii byla napsána Optátem a Gzelem; neaktuálnější vydání je Optát, Gzel, Philomates, Koupil 2019). Pravopisná norma Bratrstva byla založena na mírně modifikované normě díla *Grammatyka Česká* – tato norma byla ve dvacátých letech 19. století tedy zhruba tři století stará.

Ze skupiny Nejedlého a jeho následovníků byl obzvláště zajímavý Jiří Palkovič (1769–1850), který byl profesorem českého jazyka na Evangelickém Lyceu v Bratislavě od roku 1803⁷.

Bratrský pravopis byl plně uspokojivý, vyzkoušený časem a v rámci nejlepší tradice zlatého věku. Překvapivě to nebyl nápad Jungmanna a jeho následníků (zde třeba jmenovat Václava Hanku), aby došlo k reformě české ortografie.

Nápad ortografické reformy psaní *y/i* po *c/s/z* byl vzat z gramatiky češtiny od Josefa Dobrovského z roku 1809 (druhá edice, notně přepracovaná, vyšla 1819), kde píše: „nach z, s, c schreibt man nur ein y, nie i; doch sollte nach der Analogie in manchen Fällen auch ein i geschrieben werden“ [po *s, z, c* se píše pouze *y*, nikdy *i*, ačkoliv podle analogie by se mělo mnohdy *i* psát] (Dobrovský 1809: xvii, 8; Dobrovský 1819: xvi–xviii, 8). Je důležité, že toto nebyl reálně návrh pravopisné reformy, ale pouze vědecké pozorování dobře informovaného slavisty, který osobně používal tradiční bratrský pravopis po zbytek svého života. Reforma samotná byla předložena Václavem Hankou (1791–1861) v jeho díle *Pravopis český podle základu Grammatiky Dobrowského od jeho žáka Wáclawa Hanky* (1817: 15, 67–68)⁸. Tato reforma byla nazvána opravou *analogickou*, podle analogických (a též etymologických) argumentů pro psaní *i* po *s, z, c*, uchováváje stejné morfologické a etymologické důvody pro psaní *y* v jiných kontextech⁹.

Hanka i Jungmann byli oba žáky Dobrovského a jejich ortografická spolupráce trvala několik desetiletí.

Nejedlý, se svým jedinečným postavením profesora českého jazyka a literatury, cítil potřebu bránit klasickou ortografii a učinil svou první psanou kritiku Hankovy opovážlivosti ve třetím vydání své vlastní české gramatiky (Nejedlý 1821, ii–iv, 22, 24). Mělo by se též zmínit, že Dobrovský napsal předmluvu Hankově gramatice z roku 1822, ve které byl

⁷ Ač to nebyla přímo „univerzitní pozice“, byla to stále pozice autority v oboru.

⁸ Tato příručka byla následně s pozměněními názvy publikována v letech 1821, 1833, 1835, 1839, 1844, 1845, 1848, 1849. Pozdější verze obsahovaly i následné reformy pravopisu.

⁹ Lisický (1898: 310) správně konstatuje, že kromě samotné analogie byl Dobrovský motivován i slovanskou etymologií.

opatrně benevolentní vůči pravopisné reformě (založené na jeho principech), ale také vůbec nezavrhoval starší ortografii (Hanka 1822: xxvii–xxxii).

Nejedlý napsal, že principy jeho gramatiky byly přejaty od nejlepších klasických autorů zlatého věku, a že i pravopis zlatého věku byl plně zachovaný a že žádná reforma nemůže být přijata v jazyce, který už dosáhl téměř vrcholného stavu gramatického vzdělání (Nejedlý 1821: ii–iv). Nejedlý později ve stejné knize (na stranách 22 a 24) vznáší argumenty proti analogickému pravopisu, který je podle něj v rozporu s pravopisem klasickým a který by měl být úplně zavržen.

Je nutno poznamenat, že Jungmann osobně napsal úvod k Hankově vydání sbírky *Starobylá skládanie* (1817) s využitím analogického (= reformovaného) pravopisu.

Důležitější bylo publikování statě *O počátku a proměnách pravopisu českého* (1828, viz 6–7, 10–11), která, ač publikována anonymně, byla evidentně dílem Hanky a Jungmanna. Jungmann nikdy oficiálně nepřiznal jejich autorství, ale je dobře doloženo Jungmannem samotným v jeho posmrtně vydaných autobiografických *Zápiscích* (Jungmann 1978: 15). Spoluautorství Hanky a Jungmanna nebylo nikdy zpochybňováno (srov. Lisický 1898: 455).

Nejedlého reakce v podobě spisu *Widerlegung der sogenannten analogisch-orthographischen Neuerungen in der böhmischen Sprache* (Nejedlý 1828) byla zamítavá. Nejedlý tvrdí, že bratrský pravopis dosáhl dokonalosti už v 16. století (Nejedlý 1828: 1–2, 9–12); že nová reformovaná ortografie je komplikovanější a mate žáky (Nejedlý 1828: 6–9)¹⁰; že bratrský pravopis je pravopisem nejlepší české literatury zlatého věku (*„Sollte es Jemanden von diesen Neuren einfallen zu behaupten dass es nie ein goldenes Zeitalter in der böhmischen Literatur gegen habe“* [kdyby některého z těchto nováčků chtělo napadnout, že žádný zlatý věk nikdy nebyl]) (Nejedlý 1828: 13). Ortografická inovace je tedy nebezpečná a škodlivá (Nejedlý 1828: 14).

Dalším kritickým argumentem bylo, že autor *O počátku a proměnách* byl jen výhonkem, podporovatelem, ba dokonce iniciátorem panslavistického plánu obnovit český jazyk a sloučit jej s ostatními slovanskými jazyky nebo s uměle vytvořenou slovanskou univerzální řečí (Nejedlý 1828: 10, 18–19). Tato obvinění měla obrovskou politickou váhu a jejich důsledky mohly být pro Jungmanna katastrofální, pokud by byla brána vážně rakouskou vládou a policií. To bylo jedním z důvodů, proč Jungmann sám (a pod vlastním jménem) napsal obranný spis *Beleuchtung der Streitfrage über die böhmische Orthographie* (1829), kde mimo jiné opakuje a posiluje analogickou argumentaci z *O počátku a proměnách* – tentokrát ale v němčině, jelikož zdůvodnění bylo pravděpodobně mířeno na potenciální čtenáře ve vídeňské vládě. Kromě toho Jungmann – a toto byla asi ta více osobně nebezpečná část neshody – odmítá jakékoliv panslavistické konotace. Základní částí této studie je odstavec 21, věnovaný přímo otázce zlatého věku. Zde Jungmann rozsáhle cituje čtyři strany ze svého díla *O klasičnosti* vlastním přímým překladem do němčiny (Jungmann 1829: 60–63). Tímto se obě statě téměř slévají v jediné prohlášení (srov. Hattala 1877: 193). Tyto stránky jsou vzaty ze třetí části (Jungmann 1927: 36–39), tzn. nikoliv pasáže převzaté z Pölitze, nýbrž jde o Jungmannovy vlastní popisy středního a nového období. Následující věta zakončuje tuto citaci: *„Diese Ansicht theilen alle diejenigen, die unsere Literatur etwas näher kenne, und den inhaltsschweren Begriff der Classicität in feiner wahren Bedeutung aufgefasst haben“* [Tento názor je sdílen těmi, kteří jsou

¹⁰ To byla dobrá poznámka; bratrský pravopis vždy pokládal y za c, s, z, analogický pravopis užíval i i y a žáci se museli nazpaměť naučit seznam slov obsahujících y po s a z – vyjmenovaná slova.

nějak více obeznámeni s naší literaturou a kteří pochopili hustě obsažnou podstatu klasicismu v jemnějším, pravém smyslu] (Jungmann 1829: 63).

Pro plnější kontext je třeba dodat, že analogická reforma byla pouze první z pravopisných reform, které proměnily český pravopisný systém v první polovině 19. století – všechny tyto reformy byly řízeny Hankou, s Jungmannem jako jeho tichým společníkem.

5 Přetvořený klasicismus

Jungmann tedy neviděl klasicismus jako obdiv zdánlivě dokonalých prací zlatého věku – v případě českého jazyka zhruba mezi lety 1500–1620 – ale jako dynamický proces zlepšování jazyka a jeho literatury; opovažuje se dokonce tvrdit (Jungmann 1829: 8), že pod záštitou císaře Františka I. se blíží nový zlatý věk, lepší než ten předchozí. Jeho teoretické pozadí bylo vzato z Pölitze, upraveno s ohledem na českou situaci, a použito – úspěšně – v rámci diskuze mezi modernisty a tradicionalisty. Překvapivě není ani Jungmannovo zhodnocení zlatého věku literatury, které sdílí s Nejedlým, překážkou změně klasické bratrské ortografie.

„Pád“ tradicionalistů byl způsoben mnoha faktory¹¹, ze kterých je nutno zmínit širší společenskou síť tvořenou jungmannovci a podporu časopisů, které používaly reformovaný pravopis: první česko-jazyčný vědecký časopis *Krok* (vydáván prvně v letech 1821–1840); vlivný, mezi katolickým kněžstvem hojně čtený *Časopis katolického duchovenstva* (vycházel 1828–1851, znovu 1859–1949); a *Časopis společnosti vlasteneckého Museum w Čechách* (později mnohokrát přejmenován, vychází od roku 1827 dodnes). Poslední jmenovaný časopis, s celým vedením *Museum* za sebou, se stal vrchní jazykovou autoritou namísto univerzity: všechny pravopisné reformy byly prvně akceptovány zde a až následně vštěpovány veřejnosti prostřednictvím *Matice české*. Ta byla jak vydavatelstvím, tak kulturní institucí, již ustanovilo *Museum* v roce 1831 pod záštitou Františka Palackého (1798–1876). Palacký sám byl Jungmannovým žákem, který později zdědil polo-oficiální postavení „otce národa“ a stal se politickým vůdcem českého obrozeneckého hnutí, a také editorem prvního vydání Jungmannova *O klasičnosti*. Analogický pravopis byl úplně přijat výborem Matice na počátku 40. let 19. století a následně se stal oficiální školskou normou v 1840 dekretem rakouského Ministerstva kultu a vyučování (*Ministerium für Cultus und Unterricht*; srov. Tešnar 2000: 249; Tešnar 2001: 104; Tešnar 2003: 30; Pleskalová & Šefčík 2007: 519). Jak soukromé osoby, tak vydavatelství dříve či později přešly k novému standardu, uznávající nutnost pravopisné jednoty. Takto se obrozenecký pravopis stal novou normou i mimo Čechy, kde nebyly vydány žádné „oficiální“ instrukce ohledně pravopisu, obzvláště na Moravě a ve Slezsku.¹²

¹¹ Musíme poznamenat, že Nejedlý roku 1834 zemřel a tradicionalisté tímto přišli o svého hlavního představitele, ačkoliv Palkovič byl oponentem nové ortografie v následujících letech (srov. Lisický 1898: 487–493; Tešnar 2001: 104). S tím, jak nakladatelství plynule přešla k antikvě a analogické ortografii, věc bratrské ortografie byla brzy ztracena.

¹² Slováci nakonec raději přešli ke své nové psané normě – slovenštině. Její podoba daná Štúrem byla nezávislá na české ortografii. Překvapivě to byl slovenský profesor českého jazyka na pražské univerzitě, Martin Hattala, kdo tyto principy později znamenitě uvedl do slovenského pravopisu.

LITERATURA

Zkratky názvů časopisů:

ČČM = „*Muzejník*“, *Časopis českého muzea* (s dobově odlišnými názvy)

ČMM = *Časopis Matice moravské*

LF = *Listy filologické*

NŘ = *Naše řeč*

PSML = *Prague Studies in Mathematical Linguistics*

SaS = *Slovo a slovesnost*

SPFFBU = *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*

ADAM, Robert. 2003. “Bezkopcy úval známý svými hicy předlohou skici mistra Kopanici’. Je c měkké, nebo obojetné?”. *NŘ* 86. 169–180.

BIČAN, Aleš. 2013. *Phonotactics of Czech*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

BIČAN, Aleš – ŠTURM, Pavel. 2021. *Slabika a její hranice v češtině*. Praha: Karolinum.

BIČAN, Aleš – DUBĚDA, Tomáš – HAVLÍK, Martin – ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika. 2020 *Fonologie českých anglicismů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

BUZÁSSYOVÁ, Ľudmila. 2009. *Ján Herkeľ a jeho dielo Základy všeobecného slovanského jazyka odvodené zo živých rečí a podložené zdravými zásadami logiky*. Bratislava.

ČERNÝ Jiří. 1996. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc.

DOBROVSKÝ, Josef. 1806. *Slawin. Bothschaft aus Böhmen an alle Slawischen Völker, oder Beiträge zu ihrer Charakteristik, zur Kenntniß der Slawischen nach allen Mundarten*. Prag.

———. 1809. *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniss für Böhmen*. Prag.

———. 1814. *Slovanka. Zur Kenntniß der alten und neuen slawischen Literatur, der Sprachkunde nach allen Mundarten, der Geschichte und Alterthümer*. Prag.

———. 1819. *Lehrgebäude der Böhmischen Sprache, zum Theile verkürzt, zum Theile umgearbeitet und vermehrt*. Prag.¹

———. 1822. *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris, quae quum apud Russos, Serbos Aliosque Ritus Graeci, Tum Apud Dalmatas Glagolitas Ritus Latini Slavos in libris sacris obtinet*. Vindobona.

---

¹ Byla užita vydání obou verzí: DOBROVSKÝ, Josef. 1940. *Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z roku 1809 a 1819*. Praha.

- . 1834. *Dobrowsky's Slawin. Bothschaft aus Böhmen an alle Slawischen Völker, oder Beiträge zu ihrer Charakteristik, zur Kenntniß ihrer Mythologie, ihrer Geschichte und Altertümer, ihrer Literatur und ihrer Sprachkunde nach allen Mundarten: mit einem Anhang: der böhmische Cato, vollständige Ausgabe in vier Büchern.* Prag.
- FLAJŠHANS, Václav. 1924. *Náš jazyk mateřský.* Praha.
- FRINTA, Antonín. 1929. "Dobrovský – fonetik". *Josef Dobrovský 1753–1829.* 89–94.
- . 1940. "O předloze Husovy reformy pravopisné". *LF* 67. 252–255
- GEBAUER, Jan. 1871. *Příspěvky k historii českého pravopisu a výslovnosti staročeské.* Praha.
- GREPL, Miroslav. 1988. "Sto let od narození Františka Trávníčka". *NŘ* 71. 216–221.
- HANKA, Václav. 1817. *Pravopis Český podle Základu Gramatyky Dobrowského od geho žáka Wáclawa Hanky.* Praha.
- . 1821a. *Pravopis Český podle Základu Mluwnice Dobrowského.* Praha.
- . 1821b. *Slovo o plku Igorevie. Slovianom latinskago pisma.* Praha.
- . 1822. *Mluwnice čili Saustawa českého gazyka: podle Dobrowského/od Waclawa Hanky.* Praha.
- . 1833. *Pravopis český.* Praha.
- . 1835. *Pravopis český.* Praha.
- . 1839. *Pravopis český Wáclawa Hanky.* Praha.
- . 1844. *Pravopis český Wáclawa Hanky.* Praha.
- . 1847a. *Pravopis český Václava Hanky.* Praha.
- . 1847b. *Ospravedlnění nejnovějších oprav českého pravopisu proti nářkům pojednání čteného dne 17. září 1846 ve zboru pro řeč a literaturu českou v Praze.* Praha.
- . 1848. *Pravopis český Václava Hanky.* Praha.
- . 1849. *Pravopis český Václava Hanky.* Praha.
- [HANKA, Václav & Josef JUNGSMANN]. 1928. *O počátku a proměnách pravopisu českého a w čem tak nazwaná analogická od bratrské posawád užjwané orthografie se rozděluge, k ljbeznému a nestrannému uwáženj všem PP. vlastencům w krátkosti podáno.* Praha.
- HATTALA, Martin. 1877. *Brus jazyka českého. Příspěvek k dějinám osvěty vůbec a slovanské i české zvláště.* Praze.
- HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. 1986. *Dílo II.: Pražské noviny; Národní noviny; Slovan.* Praha.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. 1980 *Vývoj českého spisovného jazyka.* Praha.
- HAVRÁNEK, Bohuslav – WEINGART, Miloš (eds.). 1932. *Spisovná čeština a jazyková kultura.* Praha.
- HERKEE, Ján. 1826. *Elementa universalis lingvae slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis suffulta.* Buda.
- HLADKÝ, Josef. 1997. "Bibliography of profesor Josef Vachek's works". *SPFFBU. Řada S3.* 15–42.
- HORÁLEK, Karel. 1974. "K fonologii češtiny a slovenštiny". *SaS* 35. 1–7.
- HROCH, Miroslav. 1999. *Na prahu národní existence: touha a skutečnost.* Praha.
- HŮRKOVÁ, Jiřina. 1983. "Milan Romportl (1921–1982)". *NŘ* 66. 94–96.
- . 1991. "Významné výročí českého fonetika". *NŘ* 74. 248–249.
- CHALUPNÝ, Emmanuel. 1909. *Josef Jungmann.* Praha.

- JAGIĆ, Vatroslav (ed.). 1885. *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808–1828)*. Berlin.
- [JUNGMANN, Josef]. 1813: 89–90. “O slowanských nářečích a prostředcích jim se navčiti”. *Prwotiny pěkných uměnj. List XXII*. 83–96; *List XXIII*. 89–90. [překl. KOPITAR, Jernej. 1813.]
- JUNGMANN, Josef. 1827. “O klassičnosti w literatuře wůbec a zwláště české”. *ČČM* 1. 29–39.
- . 1829. *Beleuchtung der Streitfrage über die böhmische Orthographie, veranlaßt durch Herrn Joh. Nejedlý's Widerlegung der so genannten analogisch-orthographischen Neuerungen in der böhm. Sprache*. Prag.
- . 1845. *Slowesnost aneb zbjrka prjkladů s krátkým pagednánjm o slohu*. Praha.
- . 1973. *Zápisky*. Praha.
- . 1882. “Listy Josefa Jungmanna k Antonínovi Markovi”. *ČČM* 56. 26–44.
- KAŠPAR, Josef. 1900. *O spisovné řeči české a vzájemnosti slovanské ve stol. XX*. Praha.
- KOLÁŘ, Pavel. 2016. “Dopisy Jana Sklenčky Václavu Hankovi a nález Rukopisu královédvorského”. *Podkrkonoší, vlastivědný sborník* 22. 181–209.
- KOLEKTIV ÚJČ ČSAV. 1991. *Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu*. Praha
- KOMÁREK, Miroslav. 1993. “Za profesorem Karlem Horálkem”. *SaS* 54. 156–157.
- KOPEČNÝ, František. 1979. “K Dobrovského pravopisné reformě”. *SaS* 62. 84–87.
- KOPITAR, Jernej. 1808. *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Körtten und Steyermark*. Laibach.
- [KOPITAR, Jernej]. 1813. “Blick auf die Slavischen Mundarten, ihre Literatur und die Hülfsmittel sie zu studieren”. *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* No. 35: 552–553.; *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* No. 34: 535–544.
- KOUPIL, Ondřej. 2015. *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha.
- KOVÁŘ, Emanuel. 1888a. O novějších dějinách fonetiky. *LF* 15. 14–34.
- KOVÁŘ, Emanuel. 1888b. O fonetice. *LF* 15. 196–214.
- KUČERA, Karel. 1998. “Vývoj účinnosti a složitosti českého pravopisu od konce 13. do konce 20. stol.”. *SaS* 59. 178–199.
- KUDĚLKA Milan – ŠIMEČEK, Zdeněk – VEČERKA, Radoslav. 1995. *Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století*. Praha.
- KUDĚLKA Milan – ŠIMEČEK, Zdeněk – ŠTASTNÝ, Vladislav – VEČERKA, Radoslav. 1977. *Česká slavistika v letech 1918–1939*. Praha.
- . 1997. *Česká slavistika od počátku 60. let 19. století do roku 1918*. Praha.
- LINDE, Samuel Bogumił. 1807. *Słownik języka polskiego. Tom I. Część I. A–F*. Warszawa.
- LISICKÝ, Alois. 1898. “Spor o i a y”. *ČČM* 72. 308–493.
- MACURA, Vladimír. 1983. *Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ*. Praha.
- NEGEDLY, Johann. 1821. *Praktische Böhmische Grammatik für Deutsche*, Prag.
- . 1828. *Widerlegung der sogenannten analogisch-orthographischen Neuerungen in der böhmischen Sprache*, Prag.
- NOVÁK, Arne. 1910. “Jungmannův článek o klassičnosti v literatuře”. *LF* 37. 110–123
- OHNESORG, Karel. 1959. “Fonetika v díle Antonína Frinty”. *Slavica Pragensia* I. 15–20.
- OLIVERIUS, Zdeněk F. 1975. “Sborník fonetických studií”. *SaS* 36. 330–334.

- OPTÁT, Beneš – GZEL, Petr – PHILOMATHES, Václav – KOUPIL, Ondřej (eds.). 2019. *Gramatika česká (1533)*. Praha.
- PALACKÝ, Fratišek. 1846. “Prawopisné hádky r. 1846”. *ČČM* 20. 785–803.
- PALKOVÁ, Zdena. 1996a. “Bibliography of Přemysl Janota”. *Charisteria viro doctissimo Přemysl Janota oblata* (ed. Zdena Palková), 15–24.
- . 1996b. “In Honour of Přemysl Janota”. *Charisteria viro doctissimo Přemysl Janota oblata* (ed. Zdena Palková), 9–14.
- PALKOWIČ, Juraj. 1817. “Prawopis český, podle základu gramatiky Dobrovského, od jeho žáka (?) Wáclava Hanky”. *Týdennjk aneb Prešpurské slovenské nowiny* 6. 312.
- PALKOWITSCH, Georg. 1830. *Bestreitung der Neuerungen in der böhmischen Orthographie, mit Berücksichtigung der jüngst von Hn. Joseph Jugmann herausgegebenen Beleuchtung dieser Streitfrage*. Pressburg.
- PELZEL, František Martin. 1798. *Grundsätze der Böhmischen Grammatik*. Prag.
- PETR, Jan – ŘEHÁČEK, Luboš. 1978. “K sedmdesátinám profesora Karla Horálka”. *SaS* 39. 177–186.
- PLESKALOVÁ, Jana – ŠEFČÍK, Ondřej. 2007. “Pravopis”. In – Krčmová, Marie – Večerka, Radoslav – Karlík, Petr. (eds.), *Kapitoly z dějin české jazykové bohemistiky*. Praha. 499–539.
- PÖLITZ, Karl Heinrich Ludwig. 1825. *Das Gesamtgebiet der teutschen Sprache, nach Prosa, Dichtkunst und Beredsamkeit theoretisch und practisch dargestellt. Erster Band. Philosophie der Sprache*. Leipzig.
- PTÁČEK, Miroslav. 1991. “K životnímu jubileu Blanky Borovičkové”. *NŘ* 74. 250–251.
- PUCHMAJER, Antonín Jaroslav. 1805. *Prawopis rusko-český, wydany pracý Jaroslawa Puchmjra*. Praha.
- ROMPORTL, Milan. 1957. “K dvacátému výročí úmrtí Stanislava Petříka”. *NŘ* 41. 48–49.
- . 1968. “Fonetika”. *Slovanská filologie na Universitě Karlově*. 164–169.
- . 1968. “Glosy k padesátiletí československé fonetiky”. *SaS* 29. 294–301.
- SAK, Robert. 2007. *Josef Jungmann: život obrozence*. Praha.
- SEDLÁČEK, Miroslav. 1991. “K vývoji jazykové kultury češtiny v letech 1918–1945”. *NŘ* 74. 169–180.
- . 1993. “K vývoji českého pravopisu I, II”. *NŘ* 76. 57–71, 126–137.
- SCHULZOVÁ, Olga. 1995. *Nástin vývoje fonetiky I*. Praha.
- STAMMERJOHANN, Harro. 1996. *Lexicon Grammaticorum*. Tübingen.
- STICH, Alexandr. 1995. “Existuje u nás pocit ohrožení jazyka?”. *NŘ* 78. 61–73.
- SVOBODOVÁ, Ivana. 1994. “Sto a několik dní Pravidel českého pravopisu v jazykové poradně (Příspěvek sociologicko-lingvistický)”. *NŘ* 77. 51–56.
- SYLLABA, Theodor. 1986. *Jan Gebauer*. Praha.
- ŠAFAŘÍK, Pavel. 1843. “Slovo o českém pravopisu”. *ČČM* 17. 3–12.
- . “Dopisy Pavla Jos. Šafaříka Janu Kollárovi”. *ČČM* 48. 54–90.
- ŠVESTKOVÁ, Ludmila. 1989. “K výročí zakladatele české fonetiky”. *NŘ* 72. 258–261.
- TEŠNAR, Hynek. 2000. “K pravopisným polemikám v 1. polovině 19. století”. *NŘ* 83. 243–252.
- . 2001. “K proměnám českého pravopisu v první polovině 19. století”. *Sborník prací filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské university v Opavě, řada jazyková D1.95–111*.

- . 2003. “Ještě k pravopisným polemikám v 1. polovině 19. století”. *NŘ* 86. 27–37.
- TOMSA, František. 1802. *Über die čechische Rechtschreibung mit einem Anhang, welcher dreizehn čechische Gedichte enthaelt*. Prag.
- TRNKA, Bohuslav. 1967. “O českém pravopise”. *SaS* 25. 197–201.
- VACHEK, Josef. 1964. “K obecným otázkám pravopisu a psané normy jazyka”. *SaS* 25. 117–126.
- . 1999. *Prolegomena k dějinám pražské školy jazykovědné*. Jinočany.
- VEČERKA, Radoslav. 1998. “Předchůdci slavistiky: Jan Hus”. *Česká slavistika 1998*. Praha.
- VIDMAR, Luka. 2014. “Tři fáze vztahů mezi Jernejem Kopitarem a Čechy”. *Slavica Literaria* 17. 25–37.
- VODIČKA, Felix. 1948. “Slovo úvodní”. In Vodička, Felix (ed.), *Boj o obrození národa. Výbor z díla Josefa Jungmanna*. Praha. 102–113.
- VOLEKOVÁ, Kateřina. 2019. *Orthographia Bohemica*. Praha.
- VOLEKOVÁ, Kateřina – DRAGOUN, Michal. 2019. “Úvod”. In Voleková, Kateřina (ed.), *Orthographia Bohemica*. Praha. xxv–xlvi
- VONDRÁK, Václav. 1926. “Vzkříšení českého písemnictví a českého spisovného jazyka koncem stol. XVIII. a počátkem stol. XIX. ; Dobrovský ; Básnická řeč ; Jungman a jeho odpůrci”. In Vondrák, Václav (ed.), *Vývoj současného spisovného českého jazyka..* Brno. 40–54
- WEINGART, Miloš. 1934. *Český jazyk v přítomnosti. Úvahy a podněty z jazykové terapie a kultury*. Praha.
- ZELENÝ, Václav. 1873. *Život Josefa Jungmanna*. Praha.
- ZIKOVÁ, Markéta. 2018. *Licensing of Vowel Length in Czech. The Syntax-Phonology Interface*. Berlin: Peter Lang.
- ZUBATÝ, Josef. 1919. “O českém pravopise”. *NŘ* 3. 97–104.

SUMMARY

Before the reader now lies a reprint of four studies, published at different times and in different places, which have proved to be successful not only in their original purpose, namely as scholarly studies on the history of Czech linguistics but also in a second purpose, in which I did not originally intend them, yet I have used them with some success, namely as teaching aids and recommended reading for students of my course *Chapters in the History of Czech Linguistics*.

Primarily to teach this course, I am therefore republishing my four articles, once again overlooked and, in the case of the English-language articles, translated into Czech, in the hope that they will continue to be a practical study aid and source of information on the history of Czech linguistics for my students (and perhaps other interested parties).

In all four studies, much attention is paid to the period of the Czech national revival, especially to the persons of the Jungmannian generation, not only to Josef Jungmann himself but significantly to Václav Hanka. He has been known for centuries as the finder and editor (and an unproven forger or a co-creator) of the so-called *Manuscripts* (the Kralovédvorský and Zelenohorský, plus smaller forgery-supporting monuments); however, his influence on the shape of Czech orthography is generally neglected and underestimated. It was Hanka who worked for (and won) all three orthographic reforms that transformed the older so-called Orthography of the (Bohemian/Moravian) Brethren into the revivalist orthography still in use today. Yes, often he came with the ideas of others, but yes, it was he who bore, especially in the case of the so-called analogical reform, the brunt of the reforms, who engaged in often highly personal disputes and who led the otherwise more hesitant into the heat of the orthographic battle. The person of Václav Hanka, in particular, would deserve a special monographic treatment, which remains a desideratum in the history of Czech linguistics. As for Jungmann himself, it must be added that his contribution on classicality is more than a mere description; it is a manifesto (though not largely original in thought), an application of his principles to the written language, and consequently influencing the organization and social position of the written language both in the first half of the nineteenth century and afterwards. Turning our attention to the history of the phonetic/phonemic plan, it is interesting to note how relatively little phonology, although geographically emerging in the milieu of Czechoslovak structuralism, has been practised by Czech scholars until recently (the situation improved remarkably in 21st century).

The texts have been only slightly modified; otherwise, they are published without any significant changes or actualization (except the added text on phonology in the 21st century).

The original publications:

- ŠEFČÍK, Ondřej. 2007a. Fonetika a fonologie. In Pleskalová, Jana – Krčmová, Marie – Večerka, Radoslav – Karlík, Petr (eds.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia. 281–295.
- ŠEFČÍK, Ondřej. 2007b. Vývoj pravopisu od národního obrození do současnosti. In Pleskalová, Jana – Krčmová, Marie – Večerka, Radoslav – Karlík, Petr (eds.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia. 516–539.
- ŠEFČÍK, Ondřej. 2023a. Classicism, Czech language and Jungmann. In Machajdík, Barbra – Eliášová Buzássyová, Ludmila (eds.), *Greek – Latin – Slavic. Aspects of Linguistics and Grammatography*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. 101–113.
- ŠEFČÍK, Ondřej. 2023b. Pan-Slavism and Orthography – the Czech Orthographic Reforms of the Early 19th Century and Slavic Universal Orthography. In Roth, Theresa – Dupraz, Emmanuel – Belfiore, Valentina (eds.), *Schriftkonventionen in pragmatischer Perspektive Akten der Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft (Brüssel, 13.-14. September 2018)*. Leuven: Peeters Publishers. 425–454.